

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА БІЗНЕС-АДМІНІСТРУВАННЯ
КАФЕДРА БІЗНЕС-АНАЛІТИКИ ТА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри бізнес-аналітики
та цифрової економіки

_____ Наталія КАСЬЯНОВА
“ _____ ” _____ 20__р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

**ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТР
ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 051 «ЕКОНОМІКА»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА»**

**Тема: «Економічні кризи та їх прогнозування в контексті
світогосподарських зв'язків»**

Виконавець: КЛІЩАР Юлія

Керівник: д.е.н., доцент, ТЕЛЬНОВА Анна

Консультанти з розділів:

Розділ 1: д.е.н., доцент ТЕЛЬНОВА Анна

Розділ 2: д.е.н., доцент ТЕЛЬНОВА Анна

Розділ 3: д.е.н., доцент ТЕЛЬНОВА Анна

Нормоконтролер із ЄСКД (ЄСПД)::

Старший викладач Юлія ДІЯК

КИЇВ 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економіки та бізнес-адміністрування
Кафедра бізнес-аналітики та цифрової економіки
Спеціальність: 051 «Економіка»
Освітньо-професійна програма: «Міжнародна економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри бізнес-аналітики
та цифрової економіки

_____ Наталія КАСЬЯНОВА
“ _____ ” _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Здобувач вищої освіти: КЛІЩАР Юлія

Тема роботи «Економічні кризи та їх прогнозування в контексті світогосподарських зв'язків»,

затверджена наказом ректора №1085/ст від «07» липня 2023р.

1. Термін здачі здобувачем вищої освіти закінченої роботи на кафедру: «22» грудня 2023 р.
2. Вихідні дані до роботи: плани, звіти, фінансова звітність, законодавчі та нормативні акти, статистичні дані, наукові та методичні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, електронні інформаційні джерела.
3. Зміст дослідження: Поняття економічної кризи. Прояв економічних криз та фактори, що їх визначають. Особливості економічної кризи в умовах глобалізації. Методичні підходи до прогнозування економічних криз. Оцінка факторів та передумов виникнення економічної кризи в сучасних умовах (на прикладі України та окремих країн ЄС). Класифікаційний прогноз кризових явищ України та окремих країн ЄС. Засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС. Таргетування інфляції як антикризовий захід для економіки України та окремих країн ЄС. Посилення бюджетної

дисципліни через обмеження рівня державного боргу та зниження негативного ланцюгового впливу як способи подолання кризи

4. Перелік обов'язкових демонстраційних матеріалів: 15 слайдів.

5. Календарний план-графік

№ пор.	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1.	Отримання завдання на кваліфікаційну роботу	02.10.2023р.	<i>виконано</i>
2.	Огляд літератури за темою	05.10.2023р.	<i>виконано</i>
3.	Дослідження поняття економічної кризи. Прояв економічних криз та фактори, що їх визначають. Особливості економічної кризи в умовах глобалізації	10.10.2023р.	<i>виконано</i>
4.	Методичні підходи до прогнозування економічних криз. Оцінка факторів та передумов виникнення економічної кризи в сучасних умовах. Класифікаційний прогноз кризових явищ України та окремих країн ЄС.	15.10.2023р.	<i>виконано</i>
5.	Засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС. Таргетування інфляції як антикризовий захід для економіки України та окремих країн ЄС. Посилення бюджетної дисципліни через обмеження рівня державного боргу та зниження негативного ланцюгового впливу як способи подолання кризи	25.10.2023р.	<i>виконано</i>
6	Аналіз отриманих результатів	30.10.2023р.	<i>виконано</i>
7	Розробка слайдів та написання доповіді	01.12.2023р.	<i>виконано</i>
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи	21.12.2023р.	<i>виконано</i>
9	Корегування роботи за результатами попереднього захисту	21.12.2023р.	<i>виконано</i>
10	Остаточне оформлення кваліфікаційної	21.12.2023р.	<i>виконано</i>

	роботи та слайдів		
11	Підписання відгуку та рецензії	22.12.2023р.	<i>виконано</i>
12	Захист кваліфікаційної роботи у ДЕК	27.12.2023р.	<i>виконано</i>

6. Дата видачі завдання: «02» жовтня 2023р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Ганна ТЕЛЬНОВА

Завдання прийняв до виконання _____ Юлія КЛІЩАР

РЕФЕРАТ

КЛІЩАР Юлія. «Економічні кризи та їх прогнозування в контексті світогосподарських зв'язків». – Кваліфікаційна робота зі спеціальності 051 «Економіка», ОПП «Міжнародна економіка». Національний авіаційний університет Міністерства освіти і науки України, м. Київ, 2023.

Кваліфікаційна робота містить 88 сторінок, 13 таблиць, 21 рисунок, список використаних джерел з 57 найменувань.

Об'єкт – кризові явища в світовій економіці в контексті світогосподарських зв'язків.

Предмет – сукупність теоретичних, методичних і практичних підходів до прогнозування економічних криз та інструментів їх подолання.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у прогнозуванні економічних криз та вдосконаленні антикризової політики в сучасних умовах стану світового господарства

Методи дослідження. Теоретичним та методологічним підґрунтям дослідження слугували праці провідних вітчизняних й іноземних учених, методологія та загальносистемні принципи проведення комплексних наукових досліджень, а також сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: описовий, предметно-хронологічний, системний підхід, збір, систематизація, комплексний аналіз релевантної інформації, методи дедукції, індукції, аналізу, синтезу, аналогій, графічний, статистичний та інші.

Ключові слова: економічна криза, прогноз, фактори, умови, антикризові заходи, світогосподарські процеси, перспективні напрями.

ABSTRACT

Klishchar Yuliia. «Economic crises and their forecasting in the context of world economic relations.» - Qualification work in the speciality 051 «Economics», EPP «International Economics». National Aviation University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2023.

The qualification work contains 88 pages, 13 tables, 21 figures, a list of references of 57 titles.

Object - crisis phenomena in the world economy in the context of world economic relations.

The subject is a set of theoretical, methodological and practical approaches to forecasting economic crises and tools for overcoming them.

The purpose of the qualification work is to predict economic crises and improve anti-crisis policy in the current state of the world economy.

Research methods. The theoretical and methodological basis of the study was the works of leading domestic and foreign scientists, methodology and system-wide principles of conducting comprehensive scientific research, as well as a set of general scientific and special methods of scientific knowledge: descriptive, subject-chronological, systematic approach, collection, systematisation, comprehensive analysis of relevant information, methods of deduction, induction, analysis, synthesis, analogies, graphical, statistical and others.

Keywords: *economic crisis, forecast, factors, conditions, anti-crisis measures, world economic processes, promising directions.*

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ ТА ЇХ ПРОЯВ В СВИТОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСАХ	12
1.1. Поняття економічної кризи.....	12
1.2. Прояв економічних криз та фактори, що їх визначають.....	17
1.3. Особливості економічної кризи в умовах глобалізації.....	25
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ФАКТОРІВ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ У СВИТОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСАХ	35
2.1. Методичні підходи до прогнозування економічних криз.....	35
2.2. Оцінка факторів та передумов виникнення економічної кризи в сучасних умовах (на прикладі України та окремих країн ЄС).....	44
2.3. Класифікаційний прогноз кризових явищ України та окремих країн ЄС.....	53
Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. ВДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ СТАНУ СВИТОВОГО ГОСПОДАРСТВА	60
3.1. Засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС.....	60
3.2. Таргетування інфляції як антикризовий захід для економіки України та окремих країн ЄС.....	66
3.3. Посилення бюджетної дисципліни через обмеження рівня державного боргу та зниження негативного ланцюгового впливу як	72

способи	подолання	кризи	
Висновки до розділу 3.....			77
ВИСНОВКИ.....			79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ			83

ВСТУП

Будь-які порушення у функціонуванні господарського механізму країни, які можуть бути викликані різними внутрішніми або зовнішніми чинниками, здатні спричинити низку негативних тенденцій, що впливають на економіку не тільки слаборозвинених країн або країн, що розвиваються, а й прогресивних країн. Така ситуація виникає через низку причин, однією з яких є недосконалість самого механізму регулювання господарського комплексу та нехтування економічними законами суспільного розвитку. Це зазвичай призводить до дисбалансу між попитом і пропозицією, збоєм в системі цін і, як наслідок, до зростання інфляції та безробіття.

Результат впливу глобалізації на економічні процеси різних країн залежить від того, наскільки країна здатна прийняти ці глобальні зміни, адаптуватися до них або протистояти їм. Якщо економічний механізм будь-якої країни є стабільним, має резервний фонд заощаджень і програми дій у різних ситуаціях, то такі країни швидко адаптуються до змін і здатні відновити стан економіки за досить короткий проміжок часу. Слід зазначити, що після впливу глобалізації економіка країни стає більш стійкою, витривалішою і підготовленою до будь-яких змін. Якщо країни слабкі, не мають сильної валюти і використовують застарілі методи управління, то такі країни знаходяться в зоні ризику, і процес глобалізації може знищити ці країни, зруйнувавши їх інфраструктуру та економічні зв'язки.

Глобалізаційні процеси, економічна циклічність та їхні наслідки спричиняють виникнення проблем з усіма їхніми негативними наслідками. Серед них - падіння ВВП і курсу національної валюти, соціальна нестабільність, зміна банківських відсоткових ставок, страйки та інші прояви суспільного невдоволення. Вивченню причин та передумов, що призводять до порушення макроекономічної рівноваги, спричиняючи кризи у світовій економіці, присвячене це дослідження.

Кризові явища в економіці як об'єкт дослідження були в центрі уваги багатьох вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних. Серед них слід назвати таких, як К. Маркс, В. Геєць, Дж.М. Кейнс, М. Кондратьєв, П. Самуельсон, Р.Дж. Хоутрі, Й. Шумпетер, Ш. Геффернан, К.П. Кіндлебергер, Ф.С. Мишкін, Д.Д. Сакс, А. Шварц, Г. Бірман, В.М. Іванов, В.В. Ковальов, Р.В. Уотермен, Е.А. Уткін, Дж. Фіннерті, С. Шмідт, О.І. Барановський, А.І. Ковальов, А.А. Чухно. Проте розвиток економічних систем, форм функціонування економіки, ресурсів, що використовуються, навколишнього середовища та інших суттєвих чинників вимагає постійних досліджень.

З розвитком світової економіки кризи набувають глобального характеру, а дослідження їх природи та особливостей виходить на новий рівень. Однак саме в умовах глобалізації криза стає всеохоплюючою, справді глобальною, такою, що зачіпає все людство. Саме цим пояснюється великий інтерес дослідників з усього світу та України до цієї теми.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у прогнозуванні економічних криз та вдосконаленні антикризової політики в сучасних умовах стану світового господарства.

Для досягнення означеної мети поставлено та вирішено наступні задачі:
визначено сутність поняття економічної кризи;
досліджено прояв економічних криз та фактори, що їх визначають;
визначено особливості економічної кризи в умовах глобалізації;
проаналізовано методичні підходи до прогнозування економічних криз;
здійснено оцінку факторів та передумов виникнення економічної кризи в сучасних умовах;

проведений класифікаційний прогноз кризових явищ України та окремих країн ЄС;

обґрунтовано засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС;

удосконалено інфляційне таргетування як антикризовий захід для економіки України та окремих країн ЄС;

розвинуто заходи посилення бюджетної дисципліни через обмеження рівня державного боргу та зниження негативного ланцюгового впливу як способи подолання кризи.

Об'єкт – кризові явища в світовій економіці в контексті світогосподарських зв'язків.

Предмет – сукупність теоретичних, методичних і практичних підходів до прогнозування економічних криз та інструментів їх подолання.

Методи дослідження. Теоретичним та методологічним підґрунтям дослідження слугували праці провідних вітчизняних й іноземних учених, методологія та загальносистемні принципи проведення комплексних наукових досліджень, а також сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: описовий, предметно-хронологічний, системний підхід, збір, систематизація, комплексний аналіз релевантної інформації, методи дедукції, індукції, аналізу, синтезу, аналогій, графічний, статистичний та інші.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні існуючих теоретико-методичних й практичних засад щодо антикризової політики у світогосподарських процесах, а саме:

запропоновано методичний підхід до прогнозування економічних криз, що включає блоки ранніх сигналів кризи через розкриття таких індикаторів моделі як фіскальна політика та державний борг; ланцюговий вплив кризи країн-партнерів та грошово-кредитної політики.

побудована нейромережа для класифікації стану економіки країн та детермінації кризи, в результаті вивчення якої обрано багатошаровий персептрон MLP 5-7-2, що характеризується високою продуктивністю як на навчальній виборці, так і на тестовій, і на контрольній виборках; введення поточних даних у модель дозволяє встановити кризовий стан економіки та своєчасно застосувати антикризові заходи.

обґрунтовано засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС, які включають заходи грошово-кредитної та фіскальної політики.

Практичне значення отриманих результатів. полягає в тому, що отримані результати становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес. Досліджені в роботі теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки можуть бути використані у практичній та науково-дослідній діяльності міжнародних фінансових установ.

Особистий внесок здобувача. Усі теоретичні та практичні результати, що виносяться на захист, отримані автором самостійно.

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ ТА ЇХ ПРОЯВ В СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСАХ

1.1 Поняття економічної кризи

Теорія кризи включає визначення сутності поняття «криза», з'ясування причин її виникнення, обґрунтування її загальних характеристик та особливостей і має давнє історичне коріння. Етимологічно термін «криза» має грецьке походження і дослівно перекладається як «перелом».

Проте в ході наукових досліджень поняття «криза» набуло більш глибокого змісту. Так, наразі існує велика кількість думок різних науковців щодо визначення поняття «криза». Для того, щоб систематизувати та структурувати їх, необхідно провести глибокий теоретичний аналіз досліджуваного поняття (табл. 1.1) [2,3,7,9,12,15,18,22,36, 55].

Таблиця 1.1

Систематизація підходів до визначення сутності «криза»

Концепція	Автори	Сутність кризи
1	2	3
Криза як ситуація небезпеки або загрози		
Ситуація (подія) небезпеки	Ю. Розенталь, Б. Пиджненбург	«ситуація, що визначена високою безпекою, станом невпевненості, почуттям невідкладності» [55]
	Л. Бартон	«широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів» [12]
	К. Херман	«це несподівана і непередбачувана ситуація, яка загрожує пріоритетним цілям при обмеженому часі для прийняття рішень» [3]
	В.Н. Крутько	«це раптовість, високий рівень загрози життєвоважливим інтересам і гостра нестача часу для прийняття відповідних заходів» [22]
Ситуативна характеристика функціонування	А.О. Єпіфанов С.М.Козьменко	«ситуативна характеристика функціонування будь-якого суб'єкта, є наслідком невизначеності в його зовнішньому і внутрішньому середовищах» [36]

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Загроза життєдіяльності системи	В.А. Василенко, К.В Балдін, Е. Коротков, В.З. Зверев	«це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі» [2,12,36]
Загроза втрати контролю	П.С. Грін	«втрата контролю над ситуацією» [9]
Криза як перехід системи в новий стан		
Переламний етап функціонування системи	О.Д. Чернявський	«це переламний етап функціонування будь якої системи, коли вона піддається впливу зсередини, що вимагає від неї якісно нового реагування» [43]
	С.М Іванюта	«це складний загострений стан, різкий перелом або занепад» [10]
	С.А. Буріші, Д.С. Мацоха	«це перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого стану до іншого, якіш істотно відрізняється за основними параметрами» [2]
Зміна системи	Тлумачний словник	«різка зміна звичайного порядку речей, злам, загострення становища» [3]
Зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ	А.М. Штангрег, А.І. Копилюк	«це зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності системи, але не викликають руйнування системи самозбереження» [42]
Криза як порушення рівноваги системи		
Відхилення від рівноваги	А.М. Єсаков, Л.А. Лігоненко	«...будь-яке відхилення від стану рівноваги, будь-яке збурення зовнішнього і внутрішнього середовища» «кризовий стан системи є значним і тривалим порушенням рівноваги, і проявом нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції» [17]
Порушення рівноваги	Економічний словник	«порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари і послуги. Проявляється різким переломом кон'юнктури, моментально викликає спад виробництва, зростання безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи» [9]
Криза як зміна системи до оптимізації або знищення		
Зміна параметрів системи	В.Г. Сибіряков, А.О. Єпіфанов, В.М. Козьменко	«будь-яка зміна параметрів системи, як позитивна, так і негативна, яка призводить до протилежної зміни інших параметрів системи» [15,36]
Об'єктивний процес	І В. Дацюк	«об'єктивний процес, який призводить до оптимізації системи або до її знищення в разі неможливості адаптуватися до нових умов і розвиватися, адже це відношення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи - стійке функціонування і розвиток, які поступово змінюють один одного» [42]
	О.І. Галушко	«об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення в разі неможливості адаптуватися до нових умов і розвиватися» [18]

1. Визначення кризи як переходу системи до нового стану, що забезпечується переломним моментом у функціонуванні будь-якої системи, коли вона піддається впливу, який змушує її якісно реагувати на можливе збільшення кількості взаємопов'язаних кризових явищ, що призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності системи, але не викликають руйнування системи самозбереження.

2. Визначення кризи як порушення рівноваги системи, що проявляється в нездатності системи задіяти свої внутрішні механізми саморегуляції.

3. Визначення кризи як зміни системи в бік оптимізації або руйнування, у разі нездатності адаптуватися до нових умов і розвиватися. Адже така позиція ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій існування системи - стійкого функціонування та розвитку, які поступово змінюють одна одну.

Таким чином, розгляд та аналіз теоретичних аспектів показав, що існує три основні наукові напрями щодо визначення понять «криза» та «економічна криза» [15]:

1) криза виконує деструктивну функцію, що призводить до загрози життєздатності системи;

2) криза руйнує, що призводить до подальшого розвитку та переходу в інший якісно новий стан існування;

3) криза - це порушення рівноваги.

Проведемо класифікацію різних можливих кризових станів соціально-економічної системи, розділивши та згрупувавши їх за визначеними ознаками, що дасть змогу узагальнити інструментарій аналізу, прогнозування та визначення перспективних антикризових заходів. Іншими словами, необхідність детальної класифікації криз пов'язана з диверсифікацією засобів і способів управління ними.

За відповідними класифікаційними критеріями можна виділити наступні типи криз (рис. 1.1).

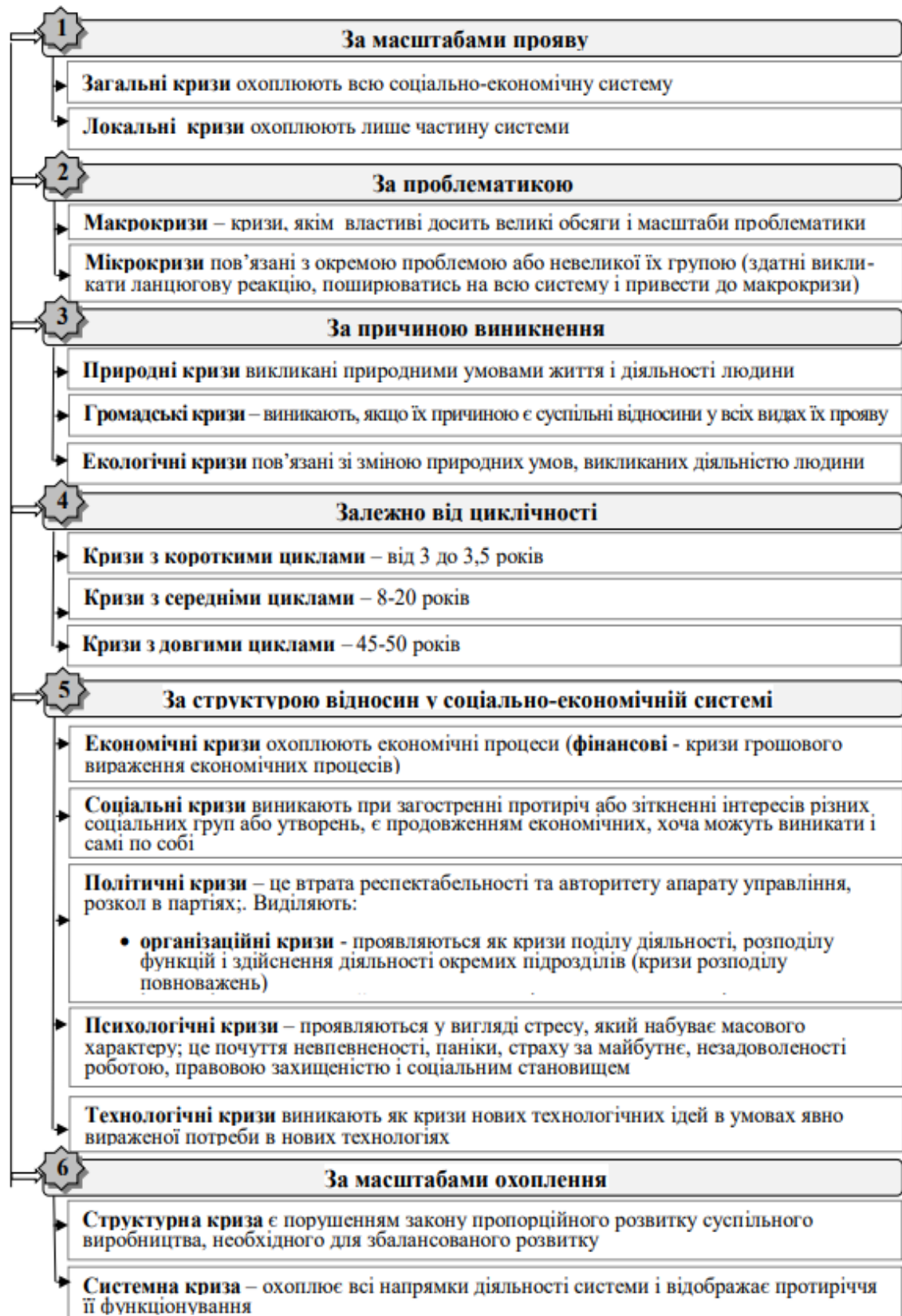

Рис. 1.1. Класифікація світових криз

Джерело: систематизовано на основі [3,12,24]

Розглянемо сутність економічних та фінансових криз більш детально. Наразі в наукових працях вітчизняних та зарубіжних економістів відсутнє чітке розуміння та розмежування термінів «економічна криза» та «фінансова криза».

Сутність економічної кризи проявляється у перевиробництві товарів по відношенню до платоспроможного сукупного попиту, порушенні процесу відтворення суспільного капіталу, масових банкрутствах підприємств, зростанні безробіття та інших соціально-економічних потрясінь.

Виникнення та розвиток фінансових криз зумовлені великою кількістю факторів. Іноді буває складно визначити причини кризи. Економічні кризи досить динамічні, їх причини, структура і конкретні прояви різні, але існують деякі загальні закономірності, які дозволяють систематизувати досвід минулих століть і класифікувати економічні кризи та їх причини.

У своїй економічній енциклопедії Б. Д. Гаврилишин вважає, що економічна криза - це різке погіршення економічного становища країни, яке проявляється у значному спаді виробництва, розриві існуючих виробничих зв'язків, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття і, як наслідок, зниженні рівня життя і добробуту населення [9].

Слід зазначити, що економічна криза виникає в результаті різкого і значного падіння національного виробництва, що супроводжується порушенням балансу сукупного попиту і пропозиції. Розрізняють два види економічної кризи:

фінансова криза проявляється в тому, що зростання фіктивного капіталу перевищує зростання реального капіталу;

енергетична криза проявляється в обмеженості ресурсів, зростанні цін на енергоносії, проблемах видобутку та розробки нових родовищ корисних копалин.

Наслідки економічної кризи проявляються у зниженні реального валового національного продукту, масових банкрутствах підприємств, зростанні безробіття, інфляції та зниженні рівня життя населення.

Якісна характеристика непередбачуваності кризи є досить суперечливою, оскільки кризовому процесу передують низка негативних факторів і дій; жодна глобальна криза не була передбачуваною. Лише за умови врахування трансформаційних рушійних сил з оцінкою всієї сукупності ризиків можна уникнути кризи.

Отже, можна визначити кризу як об'єктивний процес якісних і кількісних змін, викликаних впливом зовнішніх або внутрішніх детермінант, що призводить до відхилення від стану рівноваги.

1.2 Прояв економічних криз та фактори, що їх визначають

Поняття економічної кризи можна визначити як стрімке погіршення соціально-економічної ситуації в країні, що призводить до скорочення виробництва та розриву стабільних державних відносин. Як наслідок, це сприяє інфляції, безробіттю та скороченню виробничих потужностей країни. Якщо не вжити необхідних заходів, довготривала криза може призвести до ситуації, коли виробництво перебуває в депресії, з перспективою його повного занепаду, а також до поступового зубожіння громадян країни. З іншого боку, криза має як позитивні, так і негативні наслідки для економіки. Це також можливість удосконалити програми розвитку та програми дій, тобто виправити допущені помилки.

Основними причинами економічних та фінансових криз є:

- 1) процес економічної глобалізації;
- 2) дисбаланс в економічному механізмі
- 3) дисбаланс у національних економіках кожної країни

4) загострення застарілих протиріч тощо.

В історії становлення та розвитку світового індустріального суспільства налічується чимало економічних криз, але доречно буде розглянути економічні кризи, що виникли в період, коли Україна стала незалежною державою [9]. В економіках країн світу можна виділити наступні фази економічних криз, які відбувалися одночасно з глобальними кризами, як показано в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Взаємозв'язок проявів економічних криз в світі

Світова економічна криза	Етап економічних перетворень	Передумови кризи	Загальні наслідки світової кризи	Наслідки світової кризи для України
Криза СРСР (1990-1991 р.) Мексиканська і Бразильська кризи (1993-1996 р.)	Револьюційні перетворення економічної системи (1991-1995 р.)	Застарілість командно-адміністративної економіки за часів СРСР	Безробіття, зниження рівня виробництва	Падіння виробництва, дефіцит товарів, інфляція, розлад грошової та кредитної систем, падіння доходів населення, безробіття
Азіатська і Російська кризи (1997-1999 р.)	Реформування економічної системи (1996-2000 р.)	Девальвація національної валюти Тайланду на 50%, зниження світових цін на енергоресурси на 35%	Девальвація національної валюти, падіння рівня ВВП, зменшення золотовалютних резервів, відтік іноземного капіталу з країн	Девальвація гривні, інфляція, кон'юнктурні зміни на ринку
Криза у США (2008 р.)	Гетерогенне зростання економіки (2001-2008 р.)	Обвал американського іпотечного ринку в 2007 р., крах найбільших інвестиційних банків, падіння індексів фондового ринку	Підвищення рівня безробіття на 7%, ліквідація робочих місць, зменшення доходів домогосподарств на 40%	Нестабільність банківської системи, дефіцит фінансових ресурсів, відтік іноземного капіталу, звуження іпотечного ринку, девальвація гривні, спад виробництва і реалізації експортної продукції
Криза 2020 р.	Економічний спад (2013-2020 р.)	2013 р.- імпічмент президента; 2014 р. - початок війни на Сході України 2020 р.- поширення пандемії по всьому	Скорочення робочих місць, безробіття, падіння рівня виробництва	Скорочення робочих місць, безробіття, падіння рівня виробництва, знецінення національної валюти

		світу		

Виходячи із цієї таблиці видно, що з моменту здобуття незалежності економіка України пройшла кілька фаз кризи, перша з яких припала на 1991-1995 роки, що відповідає періоду мексиканської та латиноамериканської криз у світовій економіці. Однак вони не мали жодного впливу на перебіг нинішньої кризи в Україні.

Цей етап можна охарактеризувати як перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової. У той же час Україна здобувала свою незалежність. Саме цей період виявив усі недоліки планової економіки та соціалістичної системи і дав зрозуміти, що їхня ефективність вичерпалася і залишилася в межах СРСР.

Галузева структура економіки, яка сформувалася в Україні за радянських часів, вже не забезпечувала такого рівня прогресу та технологічного розвитку, як раніше, а більшість галузей потребували нового технологічного обладнання. Як наслідок, неефективне управління індустріальною економікою спровокувало кризу, яка призвела до дефіциту споживчих товарів та продуктів харчування (табл. 1.3).

Внутрішні передумови кризи проявилися у невідповідності потенціалу систем і методів управління, низькій енергозабезпеченості України, відсталих технологіях виробництва (наприклад, зношеність обладнання в промисловості у 2000 році досягла 60%, а в сільському господарстві - 90%) та високій енергоємності української продукції.

Таблиця 1.3

Реформи другого етапу

Назва реформи	Сутність реформи	Наслідки реформи
1	2	3
Приватизаційна	Проведення масової приватизації в Україні.	Все більше підприємств змінюють свою форму власності. А вже на початок 2001 р. більше ніж 60% загального обсягу промислової продукції було

		виготовлено недержавними підприємствами [4]. Як наслідок, проведена приватизація задовольнила інтереси лише інвесторів, а не держави і суспільства.

Продовження табл. 1.3

1	2	3
Грошова	У 1995 році за підтримки МВФ уряд вводить в обіг нову національну грошову одиницю - гривню.	Стабілізація грошової одиниці.
Лібералізаційні ціни	На вимогу МВФ в Україні були лібералізовані ціни.	Ринкові диспропорції цін, наявність на ринку великої кількості природних монополістів, ріст заборгованості населення, зниження купівельної спроможності населення.
Конституційна	У 1996 році прийнято Конституцію України.	Визначено основні засади державності.
Аграрна	Проведена земельна реформа.	Земля передається у власність; посилюється аграрне виробництво.
Інституційна	Впроваджено основні інфраструктурні об'єкти державної системи.	Сформовано основні системи національної економіки - фінансову, податкову, митну, банківську.

Основними наслідками кризи в Україні є наступні:

диференціація населення та зменшення його доходів;

зниження соціальної та політичної активності суспільства

розширення монополій виробників

руйнування грошово-кредитних і фінансових відносин

падіння вартості рубля через інфляцію попиту

зниження рівня виробництва

зниження заощаджень та інвестиційної активності.

Перший етап економічних реформ виявився неефективним для уряду, оскільки обрані інструменти подолання кризи були спрямовані на наповнення бюджету, а не на стимулювання ділової активності. Водночас, використання досвіду інших постсоціалістичних країн без урахування національної специфіки призвело до погіршення економічної ситуації.

На другому етапі (1996-2000 рр.), коли відбувалося реформування економічної системи, деякі галузі української економіки опинилися на межі зникнення. Щоб запобігти погіршенню ситуації, було запроваджено відповідні реформи, зміст і суть яких описано в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Сфери і форми прояву кризи «реформування економічної системи»
1996-2000 рр.

Сфера прояву	Форма прояву
Валютна	Девальвація національної валюти.
Бюджетна	Зростання дефіциту бюджету
Боргова	Зростання внутрішнього і зовнішнього державного боргу;
Банківська	Падіння показників прибутковості, втрата активів, непосильні вимоги НБУ, вразливість банківської системи, низький рівень банківських фахівців та управлінців, застосування жорсткіших процедур кредитування, кредитування інсайдерів і спекуляторів, низький рівень валютних резервів.

В результаті цих реформ у 1999 році українська економіка повернулася до позитивного зростання ВВП, вперше за останні 10 років досягнувши 6-відсоткового приросту [12,23].

Впровадження вищезгаданих реформ було ускладнене глобальною економічною кризою в Південно-Східній Азії та Росії.

Наслідки для України:

- 1) скорочення іноземного капіталу, інвестованого в державні облігації;
- 2) девальвація національної валюти
- 3) падіння ВВП та прискорення інфляції, що призводить до зниження реальних доходів населення
- 4) жорсткі заходи, вжиті НБУ для підтримки стабільності на фінансовому ринку, призвели до стагнації банківської системи;
- 5) скорочення кількості українських банків.

Незважаючи на низку негативних наслідків, вплив валютних криз на українську економіку був опосередкованим, оскільки корпоративний фондовий

ринок на той час майже не існував, а обсяги торгівлі з країнами Південно-Східної Азії та іноземних інвестицій (прямих і портфельних) були незначними.

Лише на третьому етапі (2001-2008 рр.), періоді неоднорідного економічного зростання, економічна ситуація стабілізувалася:

- 1) погашення заборгованості по заробітній платі в державному секторі;
- 2) активізація інвестиційної та кредитної діяльності
- 3) зростання експортного потенціалу національної економіки
- 4) скорочення зовнішнього боргу
- 5) зростання реальних доходів населення
- 6) стабільність національної валюти
- 7) зниження рівня безробіття.

Завдяки обраному урядом напрямку на зміну податкової системи, зменшення податкового навантаження на підприємців, підтримку та захист українського виробника, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу зростає участь України у світовій економіці, збільшуються обсяги експорту та імпорту.

Однак у другій половині 2008 року через початок світової економічної кризи, що розгорнулася в США (сфери та форми прояву наведені в табл. 1.5), успіхи України у подоланні кризи були призупинені. Падіння цін на експортовану продукцію призвело до зменшення прибутків вітчизняних виробників. Водночас ціни на імпортовану продукцію постійно змінюються, що дестабілізує цінову кон'юнктуру на внутрішніх ринках. Всі ці явища становили небезпеку для української економіки, оскільки на той час через несистемність торгівлі рівень відкритості держави був досить високим і будь-які небажані коливання на світових товарних ринках могли в будь-який момент призвести до неминучих втрат для українських виробників.

Наслідками кризи 2008 року для України стали

- 1) скорочення прямих іноземних інвестицій;
- 2) зниження споживання домогосподарств

- 3) уповільнення темпів зростання фінансових операцій
- 4) зниження підприємницької активності в суспільстві
- 5) спад виробництва
- 6) зниження конкурентоспроможності продукції
- 7) скорочення іпотечного кредитування та зупинка будівництва.

Таблиця 1.5

Сфери і форми прояву кризи в США 2008 року

Сфера прояву	Форма прояву
Фінансова	Валютна криза внаслідок девальвації національної валюти.
Бюджетна	Скорочення доходів бюджету і зростання дефіциту.
Боргова	Нарощування зовнішнього державного боргу
Банківська	Банкрутство банків, втрата платоспроможності, криза ліквідності в різкому падінні вартості активів.
Торгова	Криза попиту, яка проявилася через спад обсягів продажу експортної продукції вітчизняних підприємств на світових ринках.
Кон'юнктурна	Падіння цін, підвищення рівня світової конкуренції.
Виробнича	Криза виробництва зумовила скорочення обсягів виробництва та виділення якісних властивостей продукції, що підвищують її конкурентоспроможність.

Четверта фаза, яку можна назвати економічною рецесією, що розпочалася в 2009 році, почалася з нової кризи в другій половині 2008 року, з раптового падіння промислового виробництва. Разом з прискоренням інфляції різко змінився обмінний курс національної валюти. Як наслідок, банки почали втрачати заощадження через паніку серед населення. Ситуація продовжилася і в першій половині 2009 року, що призвело до 15-відсоткового падіння ВВП [11].

Отже, світова економічна криза 2008 року в Україні призвела до негативних тенденцій у виробництві та скорочення інвестицій, а також до різкого падіння експорту та імпорту. Завдяки іншим галузям, орієнтованим на внутрішній ринок, динаміка ВВП мала позитивне зростання, але цього було недостатньо для порятунку економіки, оскільки більшість сировинних ресурсів імпортувалася з-за кордону за рахунок зовнішніх джерел і кредитів.

В подальшому, світ зіткнувся з новою кризою, і Україна не є винятком. Досі не оговтавшись від кризи, яка розпочалася у 2013 році, спровокована початком війни на сході країни і призвела до політичної кризи, руйнування інфраструктури та розпаду економічних зв'язків, які вибудовувалися в країні протягом останніх 20 років, Україна зазнала нового удару. Поширення нового небезпечного типу вірусу паралізувало економічний механізм. Як наслідок, національна валюта продовжує знецінюватися, ціни на товари першої необхідності стрімко зростають, а доходи та заощадження громадян знецінюються. Крім того, монетарна складова фінансової безпеки України наразі перебуває під впливом низки зовнішніх та внутрішніх загроз: геополітичної ситуації, впливу міжнародних організацій, інфляційних процесів та відсутності нормативно-правової бази [9,13].

Не лише в Україні, а й в усьому світі починають відбуватися масові звільнення та скорочення робочих місць, поширюється безробіття. Економічна криза, спричинена пандемією COVID-19, призвела до закриття підприємств на час карантину, фактичної зупинки малого та середнього бізнесу і, як наслідок, скорочення платоспроможного попиту, що призвело до фактичного банкрутства малого бізнесу. Згідно з дослідженням МВФ, падіння ВВП склало 7,70%, що еквівалентно 50-54 мільярдам доларів [10].

Водночас, для подолання кризи Україна може використати минулий досвід економічної стабілізації, застосовуючи практику антикризового регулювання в європейських країнах, яка виявилася ефективною. Враховуючи поточну ситуацію в Україні, уникнути кризи вже неможливо, тому увагу слід зосередити на можливій оптимізації її наслідків. За період трансформації економіка не була модернізована і вичерпала свої старі ресурси. Тому можна запропонувати основні та першочергові заходи, які можуть бути використані для стабілізації економіки та покращення добробуту громадян [13].

Застосування антикризового регулювання економіки як свідомих і цілеспрямованих дій держави, спрямованих на запобігання або зменшення

глибини економічних криз, стабілізацію економічної ситуації та підвищення темпів економічного зростання, має призвести до позитивних економічних змін. Під час кризи антикризове регулювання має бути спрямоване на стимулювання виробництва через фінансову допомогу, зниження податків та надання податкових пільг. Це сприятиме підвищенню зайнятості та збільшенню доходів власників капіталу та інвесторів. Важливими також є заходи зі здешевлення кредитів та зменшення відрахувань у резерви. Високоефективною буде державна підтримка мережі надійних кредитних установ [11].

При регулюванні кризових явищ важливим є також зменшення соціально-економічних втрат, спричинених банкрутством суб'єктів господарювання. Тому ефективним методом може бути вдосконалення нормативно-правової бази в частині регулювання діяльності публічних акціонерних товариств та корпоративної неплатоспроможності [12,31].

1.3 Особливості економічної кризи в умовах глобалізації

Світові економічні кризи XXI століття мають об'єктивний характер та стрімкий розвиток кризових явищ в умовах глобалізації. Слід зазначити, що ці процеси є досить складними для управління з точки зору прогнозування їх розвитку, поширення та пом'якшення руйнівних наслідків для міжнародної економічної системи. Згідно з Декларацією Саміту G20, міжнародне співтовариство не приділяє достатньої уваги зростаючим ризикам, а тому необхідно запровадити ефективні механізми раннього реагування на глобальні дисбаланси та загрози, щоб запобігти їх перенесенню в глобальний економічний сегмент та поширенню по всьому світу. Існування глобальних економічних криз у 21 столітті породжує об'єктивний інтерес до визначення основних макроекономічних індикаторів, на основі яких доцільно було б

удосконалити систему контролю для раннього попередження кризових явищ у світовій економічній системі.

На сучасному етапі розвитку наукової економічної думки не існує єдиного загально визнаного переліку макроекономічних індикаторів для виявлення та попередження настання економічних криз. Тому актуальним науково-практичним завданням є визначення та відбір основних макроекономічних індикаторів, які мають певний рівень складності при аналізі нестабільних процесів світової економічної системи. З цією метою міжнародні організації розробили спеціальні методики оцінки фінансово-економічного стану національних економік, але важливо зазначити, що ці підходи мають переважно методологічний характер [32].

Наприклад, МВФ розробив спеціальні інформаційні бази даних, аналіз яких дозволяє виявити зони фінансової нестабільності, такі як статистика зовнішнього боргу; Спеціальний стандарт поширення даних (SDDS); Індикатори фінансової стабільності (FSI) [18]. Більш детально зміст баз даних SDDS та FSI описано в дослідженні [33]. Розроблено й інші методи оцінки стану фінансово-економічної системи, зокрема методику Інституту перехідної економіки [10] та індикатори Роуза та Ейхенгріна [38]. У дослідженні доведено, що ці методи використовуються для розрахунку макроекономічних показників національних економік і не дають відповіді на питання, які країни з найбільшою ймовірністю зазнають економічної кризи в майбутньому або переживуть критичну кризу.

Глобальні економічні кризи розвиваються в результаті розвитку різних видів криз (банківської, боргової, фондової, кредитної тощо), які зароджуються на національному рівні, а потім поширюються і набувають ознак глобальних криз. Автор узагальнює основні макроекономічні індикатори, які сигналізують про настання фінансових криз через спільні та індивідуальні ознаки, та зазначає, що основними індикаторами є: стан платіжного балансу, відношення

зовнішнього боргу до ВВП, волатильність валютного курсу, співвідношення темпів зростання міжнародних резервів та імпорту.

У випадку економічної кризи до цього переліку доречно додати рівень безробіття, оскільки він має подвійний вплив на державний бюджет (до державного бюджету не сплачуються податки, а соціальні виплати здійснюються з державного бюджету).

Крім того, що високий рівень безробіття обтяжує бюджет країни, він також має довгостроковий негативний вплив на економічний розвиток. Відповідно до закону Оукена, збільшення безробіття на 1% порівняно з природним рівнем призводить до падіння реального ВВП на 2-3%. Безробіття, як соціально-економічне явище, характеризується також процесами інтелектуальної трудової міграції, які згодом сприяють ще більшому падінню ВВП країни.

Інтелектуальна міграція є одним з видів міграції, що характеризує «відтік мізків» як процес, в якому вчені, фахівці та кваліфіковані робітники емігрують з країни або регіону з економічних і, рідше, політичних, релігійних або інших причин. Для того, щоб країна ефективно розвивалася і була економічно розвиненою, сприяючи постійному розвитку свого інтелектуального капіталу, ринок інтелектуальної праці повинен бути контрольованим. Відтік висококваліфікованих фахівців за кордон буде обмежений спеціальними економічними програмами, які сприятимуть розвитку ринку праці. Основною причиною міграції некваліфікованої робочої сили є низький рівень економічного та соціального розвитку країни.

Найбільш інформативним та ілюстративним є механізм дії загальних макроекономічних показників як перших провісників настання економічної кризи в національній економіці. У таблиці 1.6 наведено економічний зміст розрахунку визначених макроекономічних індикаторів.

Слід зазначити, що цей перелік індикаторів не є остаточним і вичерпним. Залежно від потреб конкретної економічної ситуації до переліку індикаторів

раннього попередження економічної кризи можуть бути включені й інші макроекономічні показники.

Моніторинг динаміки цих індикаторів дозволить вчасно визначити ймовірність системної економічної кризи та вчасно розробити ефективні управлінські рішення, щоб не допустити переростання кризи з локальної в регіональну або глобальну.

Таблиця 1.6

Основні макроекономічні показники економічних криз

Показник	Економічний зміст розрахунку
Сальдо платіжного балансу	Розраховується у вигляді суми сальдо поточних рахунків та сальдо балансу руху капіталу. Надлишкове сальдо платіжного балансу означає заборгованість держави і приводить до зростання курсу національної валюти, дефіцит впливає на валютні резерви та збільшує інфляційні процеси. Оптимальне значення сальдо платіжного балансу дорівнює нулю.
Відношення зовнішнього боргу до ВВП країни	Відношення загальної суми зовнішнього боргу до ВВП, що оцінює можливість країни покривати свій зовнішній борг. Значення цього показника вище за 50% вважається критичним
Волатильність обмінного курсу	Оцінює стабільність валютного курсу країни. Розраховується як відношення стандартного відхилення обмінного курсу до квадратного кореня періоду часу у роках
Співвідношення темпів зростання міжнародних резервів країни та імпорту	Міжнародні резерви мають покривати вартість імпорту країни мінімум на три місяці, для забезпечення належного рівня конкурентоспроможності національної економіки, для того, щоб іноземний капітал не покидав країну.
Рівень безробіття	Один із головних індикаторів ринку праці. Розраховується у вигляді відношення чисельності безробітних до робочої сили у відсотках. Нормальний рівень безробіття складає 4-5%.

Глобальна економічна криза, яку зараз переживає світ, є структурною перебудовою світової економіки, відносин між фінансовим капіталом, товарним виробництвом і сферою послуг, зміною пріоритетів у виборі засобів виробництва. Тракткування кризи як фінансової є однобічним. Насправді, фінансові бульбашки є лише наслідком цих тектонічних зрушень у виробництві

в технологічних укладах, моносоціальної структури економіки, коли і технології, і інститути перестають функціонувати як раніше.

Цікаво, що дослідники намагаються відповісти на виклики кризи, звертаючись до факторів, пов'язаних з технологічним прогресом. Все більш переконливою стає позиція науковців, що криза настає тоді, коли стара структура економіки вступає в конфлікт з викликами нової парадигми інновацій, але економічна система ще не готова до змін. Поточна фаза кризи характеризується: тривалою стагнацією в традиційних галузях і секторах економіки, в той час як нові галузі можуть розвиватися стабільними темпами; тривалими перебоями у фінансовій системі та міжнародній торгівлі; кризою існуючих форм економічної організації та регулювання. Всі ці проблеми є частиною загальної структурної кризи світової економіки, тобто кризи трансформації. Слід зазначити, що структурна криза (сучасна трансформаційна) може бути подолана лише за допомогою інновацій. Крім того, ефективною видається гіпотеза про те, що нинішня світова криза спричинена «інноваційною паузою» - вичерпанням старих технологій і затримкою нових технологій для широкого використання в поєднанні з надмірно оптимістичними очікуваннями, породженими попереднім тривалим періодом швидкого розширення виробництва. Якщо ця гіпотеза правильна, то після стабілізації, ймовірно, пройде багато часу, перш ніж західні економісти зможуть відновити швидке зростання. Спираючись на сучасну теорію довгострокового техніко-економічного розвитку як процесу послідовної зміни технологічних укладів, дослідники розкривають глибинні причини світової фінансової кризи, які пов'язані зі зміною домінуючих технологічних укладів. Доведено, що криза буде подолана під час хвилі економічного зростання, матеріально-технічною основою якого стане наступний технологічний уклад, ключовим фактором якого є поєднання нано-, біо- та інформаційних технологій.

Криза має глобальний трансформаційний характер і, на відміну від усіх післявоєнних криз, має кілька важливих характеристик: «походження»:

зародилася в найрозвиненішій країні світу, вразила переважно розвинені країни, а вже потім поширилася на інші країни, що розвиваються; виникнення «бульбашок» на багатьох фондових ринках (іпотеки, металів, інформаційних технологій, біотехнологій); відсутність прямих зовнішніх причин; надзвичайно широке охоплення країн і регіонів; велика глибина рецесії та масштаби; демонстрація вразливості сучасної економічної моделі, слабкості її інститутів (нездатних попередити та успішно подолати наслідки); розмивання середнього класу; збільшення розриву між багатством і бідністю; структурна перебудова світової економіки; перебудова відносин між фінансовим капіталом, товарним виробництвом і сферою послуг; зміна пріоритетів у виборі засобів виробництва; зміни у виробництві технологічних та інституціональних систем.

Криза висвітлила багато розривів у світовій та національних економіках і поширюється на всі рівні сучасної економіки - глобальний, регіональний, національний, галузевий, корпоративний тощо. Це призводить до посилення нерівності в економічному і соціальному розвитку та прискореного накопичення дисбалансів. Змінилася структура глобальної та національних економік, переважаючою стала сфера послуг, зростає дисбаланс між основними сучасними ринками - праці, товарів, капіталу, послуг та інформації. У відповідь на ці масштабні виклики регулятори змушені суттєво перебудувувати свої підходи. При цьому зберігаються старі ризики та з'являються нові. Як довго триватиме нинішня стабілізація, наскільки небезпечними є нові загрози нестабільності та які можливі механізми їх пом'якшення - ці питання залишаються надзвичайно актуальними.

Як наслідок, проблеми з державними фінансами стають дедалі серйознішими. Перші ознаки відновлення економіки значною мірою зумовлені експансіоністською монетарною політикою та збільшенням державних витрат. Нинішня політика дешевих грошей та бюджетних вливань неминуче призведе до значного зростання державного боргу більшості розвинених країн і, в

довгостроковій перспективі, сприятиме високій інфляції. У цьому контексті уряди будуть більш виваженими у своїй монетарній політиці.

Широкомасштабні проблеми неплатоспроможності знижують ефективність монетарного стимулювання, тоді як ризик підвищення процентних ставок (через масовий випуск державних облігацій) ставить під загрозу позитивний вплив пакету фіскальних стимулів на економічне зростання.

Атмосфера довіри у світових фінансово-економічних колах не відновилася. Управління ризиками та фінансовими потоками потребує вдосконалення не лише на національному, а й на міжнародному рівні.

Варто зазначити, що тривале скорочення зайнятості та зростання безробіття може мати негативний вплив на соціальну сферу, а саме через посилення ризику популізму в економічній політиці, який полягає в активізації закликів до допомоги національним фінансовим установам, промисловим і сільськогосподарським виробникам та підтримки «своїх» найбільших компаній, переважно державних видобувних компаній та інших підприємств. Очікується протекціонізм у торгівлі та фінансовому секторі. На нашу думку, роздача дешевих грошей виробникам у такій ситуації може мати небезпечні наслідки, оскільки неминуче призведе до прискорення інфляції. Використання сучасних кризових теорій дозволяє нам показати закономірності, причини та основні специфічні характеристики кризи [5,8,24].

Аналіз соціальних інтересів та протиріч показав, що антикризове регулювання потребує посилення впливу держави на економіку та визначення соціальних груп та інтересів, в інтересах яких воно здійснюватиметься. Тому пропонується здійснювати його за рахунок фінансового капіталу та в інтересах пересічних громадян.

Сучасна світова економіка перебуває в стані кризи, головною відмінною рисою якої є її глобальний характер. Нинішня економічна криза розпочалася з кризи ліквідності, яка є наслідком зменшення попиту на фінансові активи та

збільшення попиту на гроші при одночасному скороченні їх пропозиції (через збільшення коефіцієнту депонування та надлишкових резервних вимог, що призвело до падіння грошового мультиплікатора). В результаті процентна ставка зросла і перевищила внутрішню норму дохідності інвестицій. Сукупний попит впав і став недостатнім для покриття потенційного випуску. Короткострокова сукупна пропозиція відповідно зменшилась і стала замалою для виробництва товарів і послуг в обсязі потенційного ВВП через високі витрати, спричинені недовикористанням виробничих потужностей. Криза поширилася з фінансового сектору на реальну економіку. Як наслідок, ринкова економіка розвивалася з гіпертрофованими спекулятивними функціями, що збільшило ризики сучасного економічного розвитку. У цьому контексті зросла роль регуляторних та контрольних інституцій.

Структура національних економік більшості країн світу зміщується від виробництва товарів до виробництва послуг, але це не є перешкодою для кризових явищ. Безпосередньою причиною криз є інтереси приватного бізнесу, які призводять до дисбалансів, пов'язаних з надмірним накопиченням ресурсів. Отже, ефективно протидіяти драматичним змінам у світовій економіці в умовах нинішнього капіталістичного розвитку неможливо. Криза не змінить природи капіталізму, і мотив прибутку буде домінувати в його посткризовому розвитку. У цьому відношенні неокласична економічна теорія має можливість зберегти свою домінуючу роль. Однак ця теорія значною мірою дискредитувала себе, не зумівши передбачити початок кризи та розробити заходи для її подолання. Уряди розвинених країн вживають заходів, які теоретично базуються на різних напрямках економічної науки. У практичній площині антикризових заходів отримано поштовх до синтезу різних наукових шкіл і течій в економічній науці.

Висновки до розділу 1

Головною характеристикою світової економічної кризи є її невіддільність від глобалізації, що впливає з природи останньої. Негативний вплив глобалізації на процеси виникнення та розвитку світової економічної кризи має два взаємопов'язані, але різні аспекти: посилення економічної нестабільності та поглиблення нерівномірності розвитку. Негативні наслідки першої групи відображають абсолютний вимір глобального розвитку і характеризують світову економіку в цілому, нестабільність якої певною мірою зумовлена об'єктивними причинами. Негативні наслідки другої групи відображають відносний вимір глобального розвитку, характеризуючи структуру глобальної економіки, нерівномірність якої викликана переважно суб'єктивними причинами. Між цими двома групами негативних наслідків глобалізації існує певна взаємозалежність і взаємозв'язок.

У моменти історичного розвитку, коли обидві групи негативних наслідків досягають свого піку, виникають глобальні кризи. Але зараз, в умовах світової системи глобалізації, суперечності глобалізації постійно загострюються, а негативні наслідки поглиблюються і поширюються на всі країни. Тому можна зробити висновок, що світова криза, яка набуває перманентного характеру, є невід'ємною частиною і закономірним наслідком глобалізації.

Дослідження змісту, національних особливостей прояву кризових ситуацій в умовах глобалізації, з точки зору впливу держави, дозволило зробити висновок, що циклічні коливання сучасної світової економіки є сукупністю багатьох взаємопов'язаних причин: перевиробництво фіктивного капіталу, втрата регулюючого впливу держави на стрімко зростаючих ринках ф'ючерсів та опціонів, а також інших похідних фінансових інструментів; використання наднизьких відсоткових ставок протягом останнього десятиліття; зростання чисельності населення в країнах, зміни демографічної структури населення світу тощо.

Взаємоінтеграція та глобалізація сучасних фінансових ринків є постійними тенденціями принаймні останніх двох десятиліть. Однак, чим

більшою є інтеграція світової економічної системи, тим більшими можуть бути масштаби фінансових потрясінь. Найбільшим впливом світової фінансової кризи на світову економіку стало падіння цін на активи, скорочення попиту та обсягів торгівлі. Тенденція до сек'юритизації є важливою тенденцією, яка створила можливості для кризових явищ на фінансових ринках і, ймовірно, збережеться в майбутньому в конфігурації фінансово-економічної системи, зміненій глобальною економічною кризою, і навіть стане більш глобальною. Це єдиний спосіб прискорити відновлення економіки.

Міжнародна спільнота нагально потребує глибокої перебудови світової економічної системи, трансформації механізмів ефективної співпраці у найбільш критичних сферах людського розвитку та нових підходів до подолання всіх ризиків, що стоять перед людством. Людство потребує об'єднання на основі усвідомлення спільних інтересів та спільної відповідальності перед майбутніми поколіннями. Поглиблення процесу глобалізації, сучасна світова економічна криза та її руйнівні наслідки виявляють тупиковий характер існуючої парадигми і вимагають глибокого переосмислення багатьох положень економічної теорії та практики.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ФАКТОРІВ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ У СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ПРОЦЕСАХ

2.1 Методичні підходи до прогнозування економічних криз

Аналіз робіт, присвячених вивченню економічних криз, які в різний час вражали світову економіку, показує, що багато з них зосереджуються на їхній природі та причинах. Це не дивно, адже саме результати економічної кризи впливають на широке коло людей (падіння ВВП, зростання цін в цілому, безробіття). В сучасних умовах економічним кризам передують фінансові кризи, які впливають на фінансову систему і проявляються через неспроможність банків виконувати свої зобов'язання та кризу ліквідності, що негативно впливає на темпи економічної активності. Водночас, як показує досвід країн Латинської Америки у 1990-х роках та світова фінансова криза кінця 2008 року, передвісником фінансової кризи є криза платіжного балансу, яку можна визначити як один з методологічних чинників побудови моделі.

Кризові явища в економіці мають перманентний характер, тому дуже важливим завданням є їх своєчасне виявлення та прогнозування, що ще раз визначає актуальність дослідження, проведеного в даній кваліфікаційній роботі.

Науковці зазвичай пов'язують кризові явища зі зміною технологічного укладу, а держава не менш дієвим інструментом подолання фінансової кризи вважає спеціальну технологічну стратегію. Глибина фінансово-економічної кризи залежить від того, з якими хвилями економічного (ділового) циклу збіглися в часі проходження нижньої фази. Найбільш тривалими і руйнівними є ті, в яких у цій фазі збігаються коротка, середня і довга хвилі економічного циклу і відбувається заміна технологічних укладів [12, 41].

Час настання, глибина і тривалість економічних криз залежать від ступеня порушення основних пропорцій відтворювальних процесів під час економічного піднесення. Під час економічної кризи падає купівельна спроможність населення, що в умовах зростання цін ускладнює реалізацію товарів і призводить до скорочення виробництва, а це, в свою чергу, викликає подальше погіршення балансу між нагромадженням і споживанням. Сучасна наукова література пропонує перелік методологічних підходів до прогнозування кризових явищ в економіці (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Методичні підходи до прогнозування кризових явищ в економіці

Підхід до прогнозування кризових явищ	Методи прогнозування кризових явищ
Залежно від методики визначення оцінних показників:	• коефіцієнтний підхід, який ґрунтується на використанні певного переліку коефіцієнтів (індикаторів) стану; • відносних показниках, які визначаються шляхом порівняння між собою певних абсолютних показників господарсько-фінансової діяльності; • індексний підхід, який передбачає розрахунок динамічних показників зміни стану об'єкта дослідження в часі (темп зростання, темп приросту тощо); • агрегатний підхід, який ґрунтується на побудові балансових (агрегатних) моделей оцінки фінансового стану
Залежно від методики дослідження оцінних показників:	• динамічний аналіз – передбачає вивчення показників у динаміці; • порівняльний аналіз – передбачає зіставлення фактичного значення показника з середньогалузевим (середньокраїновим) або з середнім по групі аналогічних об'єктів; • еталонний аналіз – порівняння фактичного значення показника з еталонним значенням, який визначено як допустиму (критичну) межу його зміни;
Залежно від методики формування узагальненого висновку щодо кризи	• індексний метод, • бальний метод, • графічний метод, • матричні моделі, • статистичні моделі діагностики.

При проведенні економічних досліджень кожна з використовуваних моделей базується на певній системі показників. Ця система показників повинна формуватися на основі базових положень та науково обґрунтованих вихідних принципів. Л. Лігоненко пропонує наступні методологічні принципи формування системи індикаторів кризового стану [8,11]:

1. Придатність системи індикаторів для діагностичних завдань дослідження, тобто можливість їх використання для виявлення та оцінки глибини кризи та її окремих фаз, діагностики передумов її поглиблення або послаблення.

2. Наявність інформаційного забезпечення для розрахунку значень індикаторів, проведення динамічного та порівняльного аналізу.

3. Можливість чіткого визначення алгоритмів розрахунку індикаторів кризи.

4. Можливість накопичення статистичної бази щодо рівня та динаміки зміни індикаторів, що з часом стане інформаційною передумовою для розробки спеціальних критеріальних моделей діагностики кризових явищ.

5. Охоплення показниками всіх найважливіших напрямів та сфер оцінки фінансового стану підприємств, які можуть відображати кризові явища, притаманні їх діяльності, або передумови їх виникнення.

6. Оптимальна кількість показників за кожним напрямом дослідження, виключення з системи індикаторів дублюючих показників.

7. Можливість чіткого та однозначного визначення від'ємного значення (порогового критерію) або від'ємної динаміки, що може бути підставою для ідентифікації кризи або передумов для її виникнення в майбутньому [31].

Ще в 1960-х роках були спроби створити моделі, які сигналізували про наявність симптомів фінансових криз і моделювали бюджетні дефіцити, резерви та очікування економічних агентів. Існуючі моделі можна згрупувати в три покоління, кожне з яких зосереджувалось на певному аспекті моделювання та прогнозування ймовірності кризи.

Моделі «першого покоління» були розроблені П. Кругманом та П. Гарбером [23]. Основними об'єктами цих моделей були державний борг і нездатність уряду контролювати бюджет, які вважалися головними причинами кризи. Дослідники стверджували, що спекулятивні атаки на національну валюту є результатом збільшення дефіциту поточного рахунку або очікування монетизації бюджетного дефіциту. Спекулятивний обвал відбувається через раптову девальвацію, коли резерви центрального банку вичерпуються і регулятор більше не може гарантувати стабільність національної валюти. Ці моделі припускають, що нездатність уряду фінансувати свій борг призводить до руйнування фіксованого обмінного курсу. На той час було поширеним переконання, що основним завданням центрального банку є підтримка фіксованого обмінного курсу, що пояснює відповідні припущення в запропонованому підході. У моделях П. Кругмана 1979 року [12] передбачається, що однією з головних небезпек, які є джерелом фінансової кризи, що може призвести до численних негативних наслідків, є втрата фіксованого обмінного курсу. На думку авторів моделей першого покоління, спекулятивні атаки неминучі, і центральний банк може протистояти їм лише за допомогою резервів. Тому головним завданням центрального банку є своєчасне реагування на ситуацію, коли економічні агенти починають змінювати структуру своїх валютних активів. Основним внеском моделей першого покоління є їх здатність виявляти зв'язок між фіскальною політикою та фіксованим обмінним курсом і пояснювати фундаментальний взаємозв'язок. Основним недоліком є відсутність будь-якого пояснення того, як валютна криза поширюється на інші країни. Інша проблема моделей "першого покоління" полягає в тому, що вони припускають, що економічні агенти автоматично очікують девальвації у випадку бюджетного дефіциту.

Моделі другого покоління, представлені М. Обстфельдом, Б. Айхенгріном, Е. Роузом та С. Виплош [16], виявили, що існує кореляція між ймовірністю банкрутства в сусідніх країнах. Вони дійшли висновку, що якщо

валютна криза станеться у світі, то це призведе до збільшення ймовірності фінансової кризи в обраній країні в середньому на 8 відсотків. "Поширення цієї кризи на сусідні країни може відбуватися за різними сценаріями. По-перше, такі події, як війна або нафтовий шок, чинять прямий тиск на національну валюту. Другим сценарієм може бути девальвація або дефолт в одній країні, що збільшує ймовірність дефолту в іншій. Очікування кризи також можуть зрости, якщо країни є торговельними партнерами або проводять схожу макроекономічну політику. Останній сценарій, який спостерігається вченими, - це девальвація валюти, яка впливає на фінансові ринки і через них передається іншим країнам з нестабільними ринками. Як бачимо, основний внесок моделей "другого покоління" полягає в поясненні процесу експорту криз з однієї країни в іншу, а також природи процесів і механізмів поширення кризи на інші країни.

Основним недоліком перших моделей "другого покоління" є те, що вони не дають жодних практичних рекомендацій для центрального банку, а П. Кругман у своїй статті 1979 року [16] відстоював позицію, що кризи платіжного балансу є неминучими.

Моделі "третього покоління", запропоновані П. Кругманом, Ф. Агіоном та Ф. Бачетою [97], ґрунтуються на припущенні, що нестабільність у банківському та фінансовому секторах зменшує кредитний потенціал, ускладнює отримання кредитів компаніями та підвищує ймовірність кризи. Ці моделі припускають, що валютні кризи спричиняються високим рівнем державного боргу, низьким рівнем міжнародних резервів, зниженням податкових надходжень і зростанням очікувань девальвації, а також кредитними обмеженнями. Тому підвищення відсоткової ставки, за якою реальний сектор готовий залучати кошти, не сприяє зростанню інвестицій та кредитного ринку. Моделі третього покоління приділяють значну увагу процентній ставці. Типовою ситуацією, яка описує кризу платіжного балансу, є зростання процентної ставки, коли вона перевищує певну межу і зупиняє всі інвестиції. Відповідне економічне сповільнення через брак кредитних ресурсів

тисне на національну валюту, зменшує доходи державного бюджету та поглиблює кризу.

Отже, проблеми макроекономічного моделювання та прогнозування вирішуються на практиці в усьому світі на основі різних підходів. Більшість досліджень у цій сфері зосереджені на використанні випереджальних індикаторів та сигнального підходу до фінансових, банківських та валютних криз. Однак можливості математичного моделювання і, зокрема, імітаційного моделювання недостатньо використовуються як в Україні, так і в світі. Наприклад, макроекономічна модель української економіки, розроблена Центром соціально-економічних досліджень CASE (Польща) у 1998 році та оновлена у 2000 році [16], призначена для аналізу рівня тіньової економіки в Україні, а згодом для коротко- та середньострокових прогнозів та аналізу різних сценаріїв економічної політики, не знайшла широкого застосування. Серед останніх українських розробок у сфері моделювання економічного розвитку країни варто згадати методичні рекомендації [18], які передбачають прогнозування за кількома напрямками: ВВП в цілому, за категоріями доходу та кінцевого споживання, виробничим методом; сукупної пропозиції за основними видами економічної діяльності, включаючи підгалузі промислового виробництва, індексним методом; зайнятості та заробітної плати; показників соціально-економічної збалансованості.

Таким чином, на основі вищезазначених типів моделей визначено основні фактори, що призводять до валютних криз: державний борг, негативні очікування економічних агентів та фіксований обмінний курс, який не відображає реальну динаміку грошових потоків "з" та "в" Україну.

Для прогнозування настання кризи необхідно застосовувати принципи економічного прогнозування. Економічне прогнозування допомагає отримати інформацію про очікувану зміну фінансових тенденцій, оцінити ймовірний обсяг фінансових ресурсів, визначити майбутні фінансові ризики та спрогнозувати інші фінансові аспекти економічних процесів. Як важлива

складова системи управління, економічне прогнозування, при збалансованому використанні, допомагає досягти максимальної ефективності управлінських рішень.

Процес економічного прогнозування складається з декількох основних складових, кожна з яких впливає на ефективність прогнозу, зокрема [8]:

1. Вибір та дотримання напрямів прогнозування.
2. Поетапне впровадження механізмів фінансового прогнозування.
Дотримання основних принципів прогнозування.
3. Реалізація завдань, що стоять перед фінансовими прогнозистами.
4. Виконання всіх або частини функцій прогнозування, визначених потребами дослідження.

Основним завданням економічного прогнозування на рівні окремих компаній або галузей, а також на рівні держави є своєчасне надання інформації, необхідної для забезпечення можливості адаптації до процесів і явищ, які будуть розвиватися в майбутньому. Більш детально можна виділити декілька завдань фінансового прогнозування, які підвищують якість управління та стимулюють економічний розвиток (рис. 2.1).

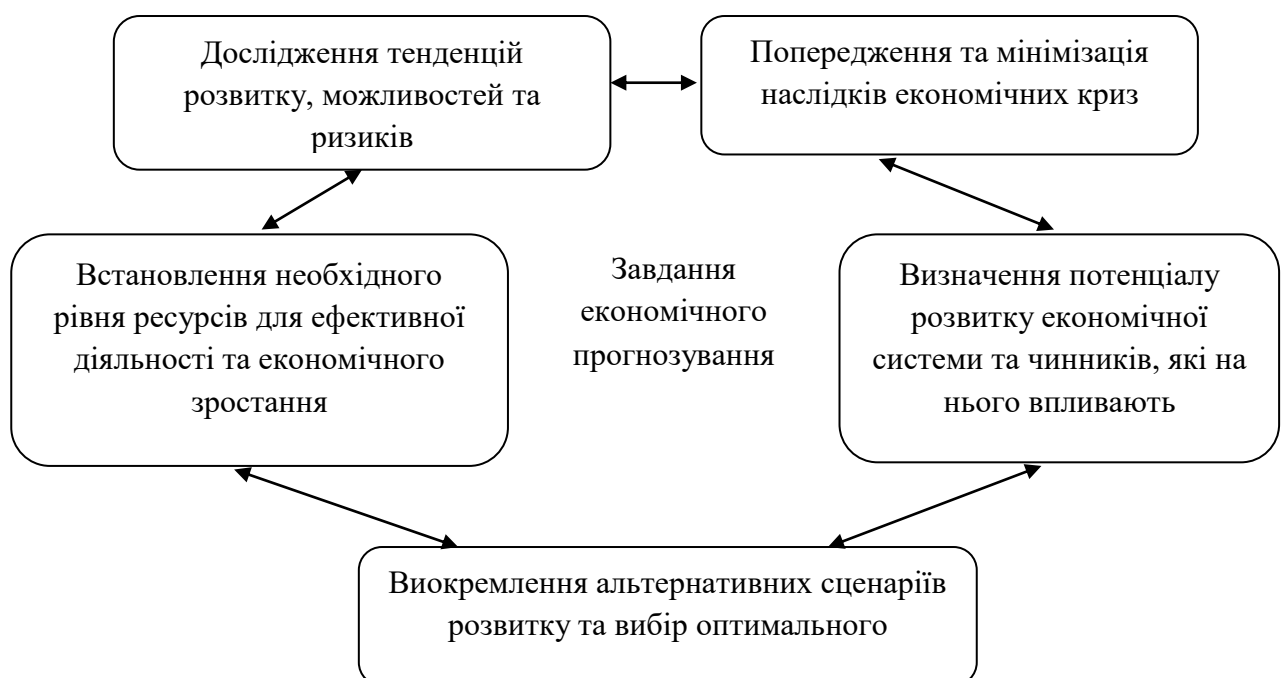

Рис. 2.1. Основні завдання економічного прогнозування

Безпосередній розвиток суб'єктів господарювання або економічних систем в цілому пов'язаний з формуванням, перебігом та припиненням певних економічних тенденцій. Варто зазначити, що в період формування або припинення трендів відбуваються найбільші зміни в ефективності діяльності суб'єктів господарювання, зокрема: суб'єкти з високою адаптивністю швидше пристосовуються до змін, що відбуваються, та отримують конкурентні переваги, що дозволяє їм рости та розвиватися; суб'єкти з низькою адаптивністю втрачають конкурентні переваги і їх діяльність поступово скорочується.

Роль функції економічного прогнозування є надзвичайно важливою, оскільки вона пов'язана з передбаченням виникнення та припинення економічних тенденцій. За допомогою цієї функції економічні суб'єкти можуть підвищити свою здатність до адаптації.

Функції економічного прогнозування виражають його прикладне значення, що дає підстави для оцінки напрямів і можливостей практичного застосування економічного прогнозування, а також для акцентування уваги на перевагах, необхідних у конкретному дослідженні. Узагальнимо та відобразимо згруповані функції економічного прогнозування на рис. 2.2.

Методи прогнозування неплатоспроможності можна поділити на якісні, що базуються на аналізі різних фінансових коефіцієнтів підприємства, та кількісні (коефіцієнтні, факторні), які дають загальну оцінку ймовірності настання неплатоспроможності. Кількісні методи прогнозування прив'язані до конкретного регіону, історичного періоду, сектору економіки, мають затримку в часі понад три-п'ять років, зазвичай базуються на спеціалізованій вибірці і не дають об'єктивних результатів в інших економічних та політичних умовах. Доцільно проводити комплексний аналіз з використанням декількох методів.

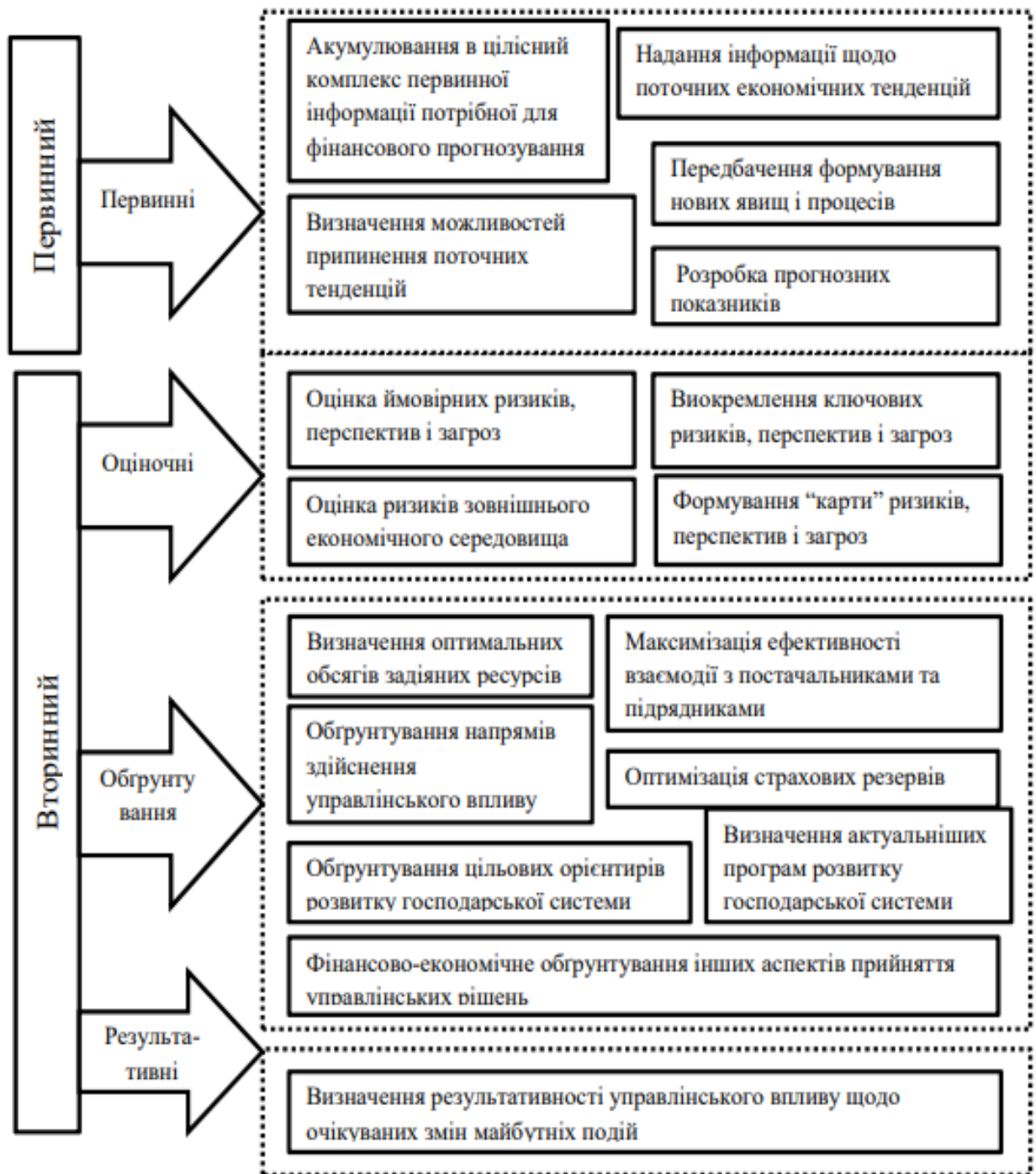

Рис 2.2. Функції економічного прогнозування

Виходячи з проведеного дослідження, пропонується у роботі методичний підхід до прогнозування економічних криз буде включати блоки ранніх сигналів кризи, що узагальнюють три основні підходи до їх характеристик (рис. 2.3).

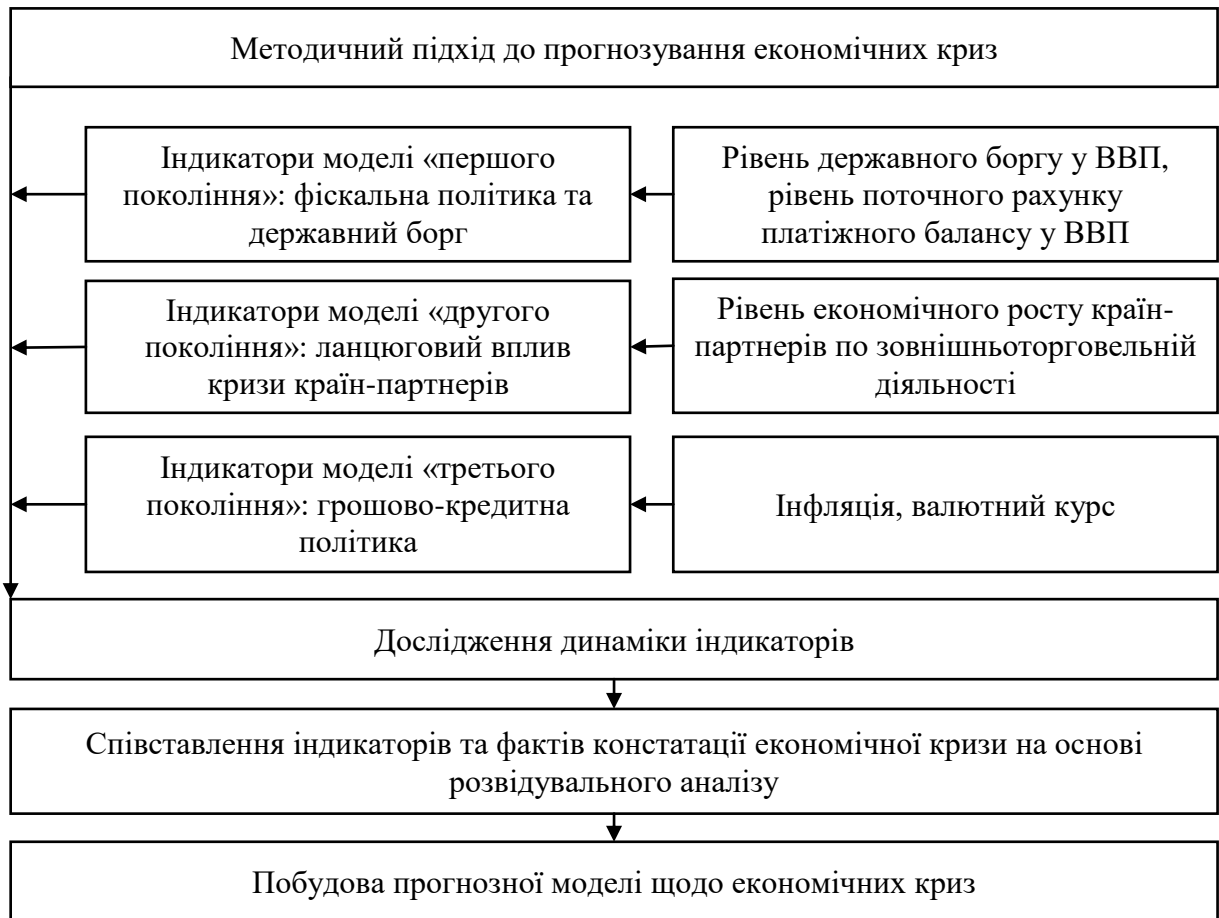

Рис. 2.3. Методичний підхід до прогнозування економічних криз в умовах глобалізації

Таким чином, дослідженню й прогнозуванню кризових процесів в економіці останніми роками приділяється все більше уваги, тому що загальновідомо, що економічна криза є складним багатофакторним явищем, яке впливає на усі сторони суспільного життя. Через те, що наслідки економічних криз, носять негативний характер, край важливим є обґрунтоване керування цим процесом.

2.2 Оцінка факторів та передумов виникнення економічної кризи в сучасних умовах (на прикладі України та окремих країн ЄС)

Для аналізу та оцінки факторів та передумов виникнення економічної кризи в сучасних умовах пропоновано обрати п'ять країн – Україну, а також Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію. Ці країни мають із Україною тісні зовнішньоекономічні зв'язки та спільні кордони, що дозволяє гіпотетично передбачити можливість ланцюгового впливу економічної кризи, як передбачено індикаторами моделі «другого покоління».

Отже, проаналізуємо індикатори фіскальної політики та державного боргу за наведеними країнами (табл. 2.2-2.3).

Таблиця 2.2

Динаміка рівня державного боргу у ВВП, %

Рік	Україна		Польща		Словаччина		Угорщина		Румунія	
	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.
2005	17,7	-	55,3	-	39,9	-	67,6	-	17,8	-
2006	14,8	-2,9	55,0	-0,3	37,6	-2,3	70,9	3,3	12,7	-5,1
2007	12,3	-2,5	51,6	-3,4	36,1	-1,5	71,9	1,0	16,7	4,0
2008	20,4	8,1	53,9	2,3	34,9	-1,2	75,7	3,8	17,8	1,1
2009	35,4	15,0	57,2	3,3	44,0	9,1	84,9	9,2	29,0	11,2
2010	40,6	5,2	62,2	5,0	48,3	4,3	86,1	1,2	35,4	6,4
2011	36,9	-3,7	62,6	0,4	51,1	2,8	95,1	9,0	39,9	4,5
2012	37,5	0,6	66,0	3,4	60,7	9,6	98,4	3,3	44,7	4,8
2013	40,5	3,0	67,1	1,1	65,1	4,4	97,2	-1,2	47,8	3,1
2014	70,3	29,8	71,9	4,8	67,8	2,7	100,6	3,4	49,4	1,6
2015	79,3	9,0	70,3	-1,6	66,2	-1,6	98,8	-1,8	47,4	-2,0
2016	79,5	0,2	73,4	3,1	67,6	1,4	98,7	-0,1	49,1	1,7
2017	71,6	-7,9	69,0	-4,4	65,3	-2,3	93,2	-5,5	45,5	-3,6
2018	60,3	-11,3	66,7	-2,3	63,3	-2,0	86,9	-6,3	43,5	-2,0
2019	50,4	-9,9	63,6	-3,1	62,9	-0,4	83,9	-3,0	44,3	0,8
2020	60,5	10,1	77,5	13,9	77,6	14,7	97,1	13,2	58,9	14,6
2021	48,9	-11,6	68,0	-9,5	78,2	0,6	88,7	-8,4	57,4	-1,5
2022	78,5	29,6	58,8	-9,2	64,1	-14,1	77,3	-11,4	51,6	-5,8

Джерело: сформовано на основі даних МВФ [53]

Як демонструють дані табл. 2.2, в періоди світової фінансової кризи (2008-2009 рр.) та COVID-19 (2020 р.) спостерігається зростання рівня державного боргу, тобто країни вдаються до запозичень. Так само, у період

політичної кризи в Україні у 2014 р. та повномасштабного вторгнення 2022 р. рівень державного боргу української економіки зростає (рис. 2.4). Станом на грудень 2023 р. рівень державного боргу України становив 88% [53], що суттєво послаблює вітчизняну економіку.

Таблиця 2.3

Динаміка рівня платіжного балансу у ВВП, %

Рік	Україна		Польща		Словаччина		Угорщина		Румунія	
	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.
2005	2,9	-	-3,3	-	-7,3	-	-7,2	-	-8,8	-
2006	-1,5	-4,4	-4,7	-1,4	-7,0	0,3	-7,5	-0,3	-10,5	-1,7
2007	-3,7	-2,2	-6,7	-2,0	-4,8	2,2	-7,4	0,1	-13,6	-3,1
2008	-7,0	-3,3	-6,8	-0,1	-6,4	-1,6	-7,3	0,1	-11,5	2,1
2009	-1,5	5,5	-4,0	2,8	-3,4	3,0	-0,8	6,5	-4,6	6,9
2010	-2,2	-0,7	-5,2	-1,2	-4,6	-1,2	0,2	1,0	-5,2	-0,6
2011	-6,3	-4,1	-5,1	0,1	-4,9	-0,3	0,5	0,3	-4,8	0,4
2012	-8,1	-1,8	-4,1	1,0	0,9	5,8	1,5	1,0	-4,7	0,1
2013	-9,0	-0,9	-1,9	2,2	1,9	1,0	3,5	2,0	-0,9	3,8
2014	-3,8	5,2	-2,9	-1,0	1,1	-0,8	1,2	-2,3	-0,3	0,6
2015	1,7	5,5	-1,3	1,6	-2,1	-3,2	2,3	1,1	-0,8	-0,5
2016	-1,5	-3,2	-1,0	0,3	-2,7	-0,6	4,5	2,2	-1,6	-0,8
2017	-2,2	-0,7	-1,2	-0,2	-1,9	0,8	2,0	-2,5	-3,1	-1,5
2018	-3,3	-1,1	-1,9	-0,7	-2,2	-0,3	0,2	-1,8	-4,6	-1,5
2019	-2,7	0,6	-0,2	1,7	-3,3	-1,1	-0,8	-1,0	-4,9	-0,3
2020	3,3	6,0	2,5	2,7	0,6	3,9	-1,1	-0,3	-4,9	0,0
2021	-1,6	-4,9	-1,4	-3,9	-2,5	-3,1	-4,1	-3,0	-7,2	-2,3
2022	5,0	6,6	-3,0	-1,6	-8,2	-5,7	-8,0	-3,9	-9,3	-2,1

Джерело: сформовано на основі даних МВФ [53]

За даними табл. 2.3, у кризові періоди рівень поточного рахунку платіжного балансу зростає, часто набуваючи позитивних значень (рис. 2.5). Така динаміка пояснюється тим, що у кризові періоди країни залучають зовнішню допомогу для покриття значного від'ємного сальдо, яка відображається у статті «Вторинні доходи» платіжного балансу.

Індикатори моделі «другого покоління» відображають ланцюговий вплив кризи і характеризуються динамікою економічного росту країн-партнерів (табл. 2.4).

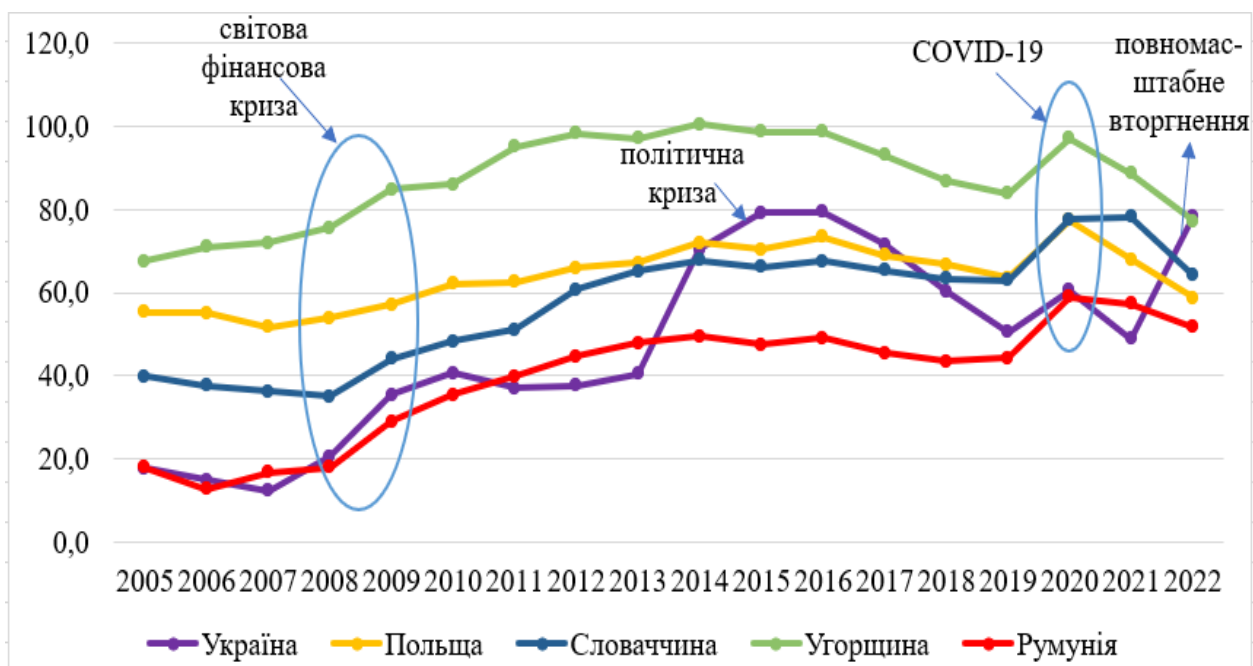

Рис. 2.4. Динаміка рівня державного боргу в період економічних криз, %
 Джерело: побудовано автором на основі даних МВФ [53]

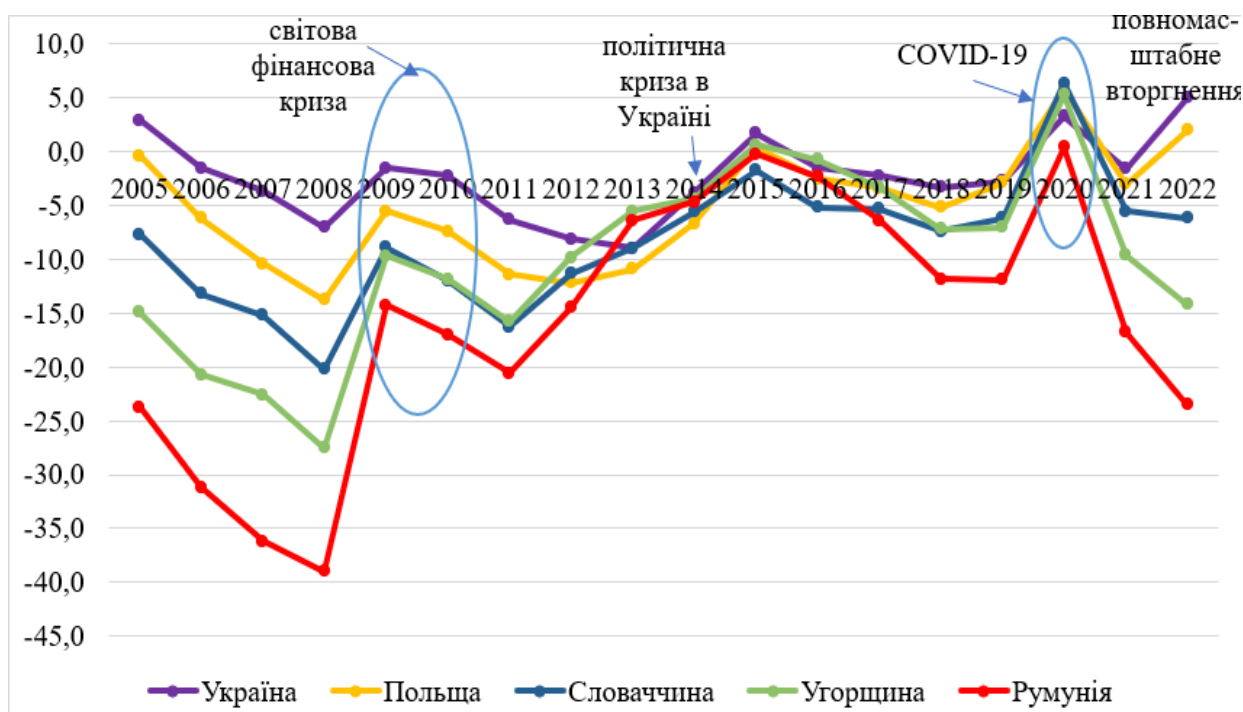

Рис. 2.5. Динаміка рівня поточного рахунку платіжного балансу в період економічних криз, %
 Джерело: побудовано автором на основі даних МВФ [53]

Таблиця 2.4

Динаміка реального економічного росту, %

Рік	Україна		Польща		Словаччина		Угорщина		Румунія	
	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.
2005	3,1	-	3,5	-	6,6	-	4,3	-	4,7	-
2006	7,6	4,5	6,1	2,6	8,5	1,9	3,9	-0,4	8,0	3,3
2007	8,2	0,6	7,1	1,0	10,8	2,3	0,3	-3,6	7,2	-0,8
2008	2,2	-6,0	4,2	-2,9	5,6	-5,2	1,0	0,7	9,4	2,2
2009	-15,1	-17,3	2,8	-1,4	-5,5	-11,1	-6,6	-7,6	-5,6	-15,0
2010	4,1	19,2	2,9	0,1	6,7	12,2	1,1	7,7	-3,9	1,7
2011	5,5	1,4	5,0	2,1	2,7	-4,0	1,9	0,8	4,5	8,4
2012	0,2	-5,3	1,5	-3,5	1,3	-1,4	-1,3	-3,2	1,9	-2,6
2013	0,0	-0,2	0,9	-0,6	0,6	-0,7	1,8	3,1	0,2	-1,7
2014	-6,6	-6,6	3,8	2,9	2,7	2,1	4,2	2,4	4,1	3,9
2015	-9,8	-3,2	4,4	0,6	5,2	2,5	3,7	-0,5	3,2	-0,9
2016	2,4	12,2	3,0	-1,4	1,9	-3,3	2,2	-1,5	2,9	-0,3
2017	2,4	0,0	5,1	2,1	2,9	1,0	4,3	2,1	8,2	5,3
2018	3,5	1,1	5,9	0,8	4,0	1,1	5,4	1,1	6,0	-2,2
2019	3,2	-0,3	4,4	-1,5	2,5	-1,5	4,9	-0,5	3,8	-2,2
2020	-3,8	-7,0	-2,0	-6,4	-3,3	-5,8	-4,5	-9,4	-3,7	-7,5
2021	3,4	7,2	6,9	8,9	4,9	8,2	7,2	11,7	5,9	9,6
2022	-29,1	-32,5	5,1	-1,8	1,7	-3,2	4,6	-2,6	4,7	-1,2

Джерело: сформовано на основі даних МВФ [53]

Як свідчать наведені у табл. 2.4 дані, в період світової фінансової кризи в найбільшій мірі знизилися темпи реального економічного росту в Україні та Румунії, а в період пандемії – в Угорщині, Україні та Румунії. Так, Польща та Словаччина виявляються найбільш стійкими до економічних шоків.

Слід зазначити, що у період політичної кризи 2014 р., реальний ВВП України знизився на 6,6%, а у 2022 р. – на 29,1%, що є найбільшим зниженням за весь період за всіма країнами, що досліджуються (рис. 2.6). При подальшому дослідженні ланцюгового впливу можливо враховувати саме ці періоди в якості характеристик такого впливу України на зниження ВВП або виникнення кризи у країнах-партнерах.

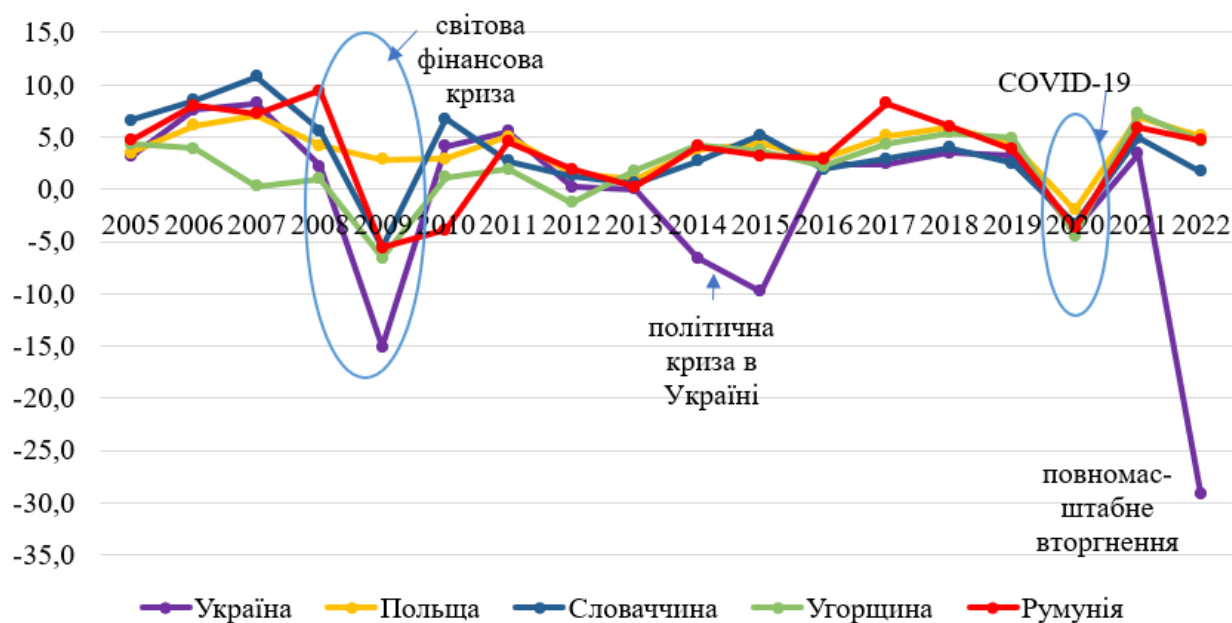

Рис. 2.6. Динаміка реального економічного росту в період економічних криз, %
Джерело: побудовано автором на основі даних МВФ [53]

Аналіз індикаторів грошово-кредитної політики, а саме динаміка індексу споживчих цін (інфляції) наведено у табл. 2.5.

Так, у періоди світової фінансової кризи та COVID-19 європейські країни не зазнали значного інфляційного тиску, у той час як індекс цін в Україні зростає. Але найбільші інфляційні процеси спостерігалися в Україні у період політичної кризи 2014 р. та у 2022 р. (рис. 2.7).

Другим фактором, який досліджено в межах індикаторів грошово-кредитної політики, є валютний курс, а саме - ланцюговий темп зміни валютного курсу для порівнянності показника за різними країнами (табл. 2.6).

Так, у період світової фінансової кризи валютний курс значно зріс за всіма розглянутими країнами. За валютами європейських країн синхронне зростання курсу відбулося і у 2012 р., але українська гривня у цей період була стабільною. Політична криза в Україні у 2014 р. значно послабила гривню, а у 2020 р. послаблення валют відносно долара США не було помітним (рис. 2.8).

Таблиця 2.5

Динаміка індексу споживчих цін (інфляції), %

Рік	Україна		Польща		Словаччина		Угорщина		Румунія	
	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.	знач.	відхил.
2005	10,3	-	0,7	-	3,7	-	3,3	-	8,7	-
2006	11,6	1,3	1,4	0,7	3,5	-0,2	6,5	3,2	4,9	-3,8
2007	16,6	5,0	4,0	2,6	2,3	-1,2	7,4	0,9	6,6	1,7
2008	22,3	5,7	3,3	-0,7	3,5	1,2	3,5	-3,9	6,3	-0,3
2009	12,3	-10,0	3,5	0,2	0,0	-3,5	5,6	2,1	4,8	-1,5
2010	9,1	-3,2	3,1	-0,4	1,3	1,3	4,7	-0,9	8,0	3,2
2011	4,6	-4,5	4,6	1,5	4,6	3,3	4,1	-0,6	3,1	-4,9
2012	-0,2	-4,8	2,4	-2,2	3,4	-1,2	5,0	0,9	5,0	1,9
2013	0,5	0,7	0,7	-1,7	0,4	-3,0	0,4	-4,6	1,6	-3,4
2014	24,9	24,4	-1,0	-1,7	-0,1	-0,5	-0,9	-1,3	0,8	-0,8
2015	43,3	18,4	-0,5	0,5	-0,4	-0,3	0,9	1,8	-0,9	-1,7
2016	12,4	-30,9	0,8	1,3	0,3	0,7	1,8	0,9	-0,5	0,4
2017	13,7	1,3	2,1	1,3	2,1	1,8	2,1	0,3	3,3	3,8
2018	9,8	-3,9	1,1	-1,0	2,0	-0,1	2,7	0,6	3,3	0,0
2019	4,1	-5,7	3,4	2,3	3,3	1,3	4,0	1,3	4,0	0,7
2020	5,0	0,9	2,4	-1,0	1,7	-1,6	2,7	-1,3	2,1	-1,9
2021	10,0	5,0	8,6	6,2	5,0	3,3	7,4	4,7	8,2	6,1
2022	26,6	16,6	16,6	8,0	15,0	10,0	24,5	17,1	16,4	8,2

Джерело: сформовано на основі даних МВФ [53]

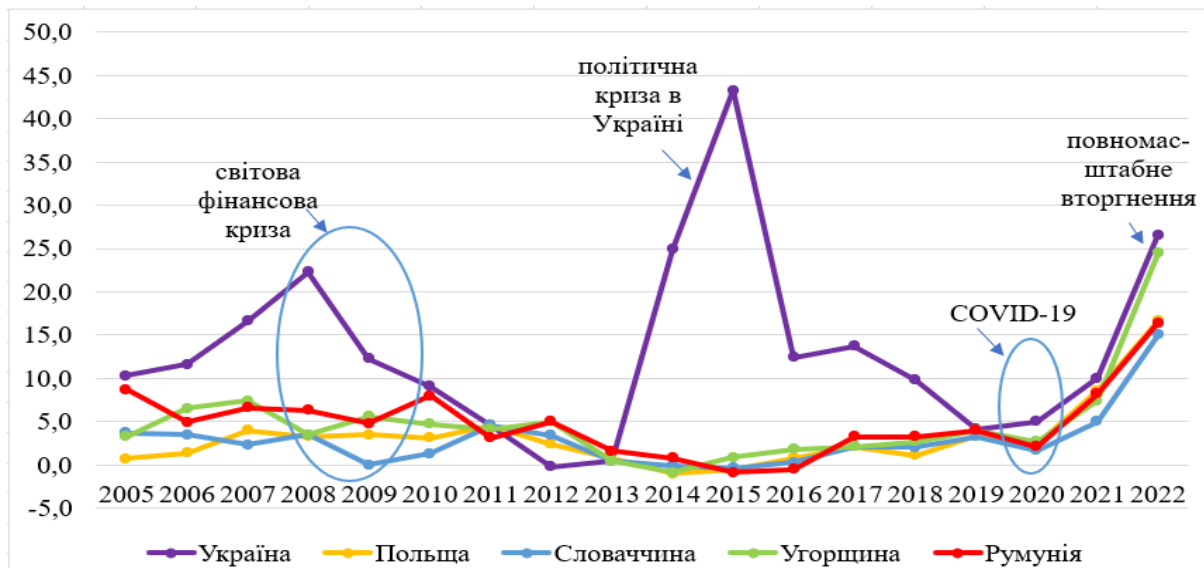

Рис. 2.7. Динаміка індексу споживчих цін (інфляції) в період економічних криз,

%

Джерело: побудовано автором на основі даних МВФ [53]

Таблиця 2.6

Ланцюговий темп зміни валютного курсу, %

Рік	Україна	Польща	Словаччина	Угорщина	Румунія
2005	0,96	0,88	-	0,98	0,89
2006	0,99	0,96	-	1,05	0,96
2007	1,00	0,89	-	0,87	0,87
2008	1,04	0,87	-	0,94	1,03
2009	1,48	1,30	-	1,18	1,21
2010	1,02	0,97	1,05	1,03	1,04
2011	1,00	0,98	0,95	0,97	0,96
2012	1,00	1,10	1,08	1,12	1,14
2013	1,00	0,97	0,97	0,99	0,96
2014	1,49	1,00	1,00	1,04	1,01
2015	1,84	1,19	1,20	1,20	1,20
2016	1,17	1,05	1,00	1,01	1,01
2017	1,04	0,96	0,98	0,97	1,00
2018	1,02	0,96	0,96	0,98	0,97
2019	0,95	1,06	1,05	1,08	1,08
2020	1,04	1,02	0,98	1,06	1,00
2021	1,01	0,99	0,97	0,98	0,98
2022	1,19	1,15	1,12	1,23	1,13

Джерело: сформовано на основі даних Світового банку [54]

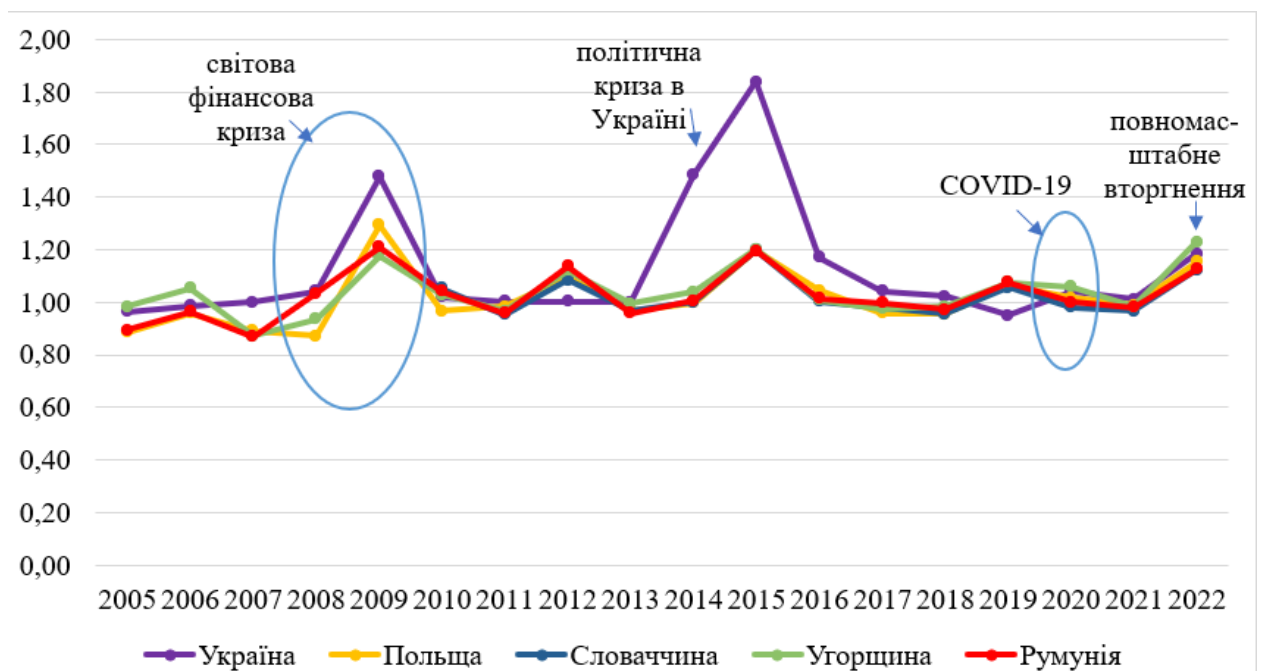

Рис. 2.8. Динаміка ланцюгового темпу зміни валютного курсу в період економічних криз, %

Джерело: побудовано автором на основі даних Світового банку [54]

Війна в Україні у 2022 р. призвела до зростання валютного курсу всіх досліджуваних країн, тобто як українська гривня, так і польський злотий, євро, угорський форинт та румунський лей стали дешевшими відносно долара США.

Отже, оцінка характеристик економічної кризи в сучасних умовах проведена на прикладі п'яти країн – України, а також Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії. Ці країни мають із Україною тісні зовнішньоекономічні зв'язки та спільні кордони, що дозволяє гіпотетично передбачити можливість ланцюгового впливу економічної кризи, як передбачено індикаторами моделі «другого покоління». Аналіз дозволив встановити, що в періоди кризи спостерігається зростання рівня державного боргу, тобто країни вдаються до запозичень. У кризові періоди рівень поточного рахунку платіжного балансу зростає, що пояснюється тим, що у кризові періоди країни залучають зовнішню допомогу для покриття значного від'ємного сальдо, яка відображається у статті «Вторинні доходи» платіжного балансу.

В період світової фінансової кризи в найбільшій мірі знизилися темпи реального економічного росту в Україні та Румунії, а в період пандемії – в Угорщині, Україні та Румунії. Так, Польща та Словаччина виявляються найбільш стійкими до економічних шоків. Період політичної кризи 2014 р. та 2022 р. можливо враховувати в якості характеристик впливу України на зниження ВВП або виникнення кризи у країнах-партнерах.

Аналіз індикаторів грошово-кредитної політики продемонстрував, що у періоди кризи європейські країни не зазнали значного інфляційного тиску, у той час як індекс цін в Україні зростає. Другим фактором, який досліджено в межах індикаторів грошово-кредитної політики, є валютний курс, а саме - ланцюговий темп зміни валютного курсу для порівнянності показника за різними країнами. Так, у період світової кризи валютний курс значно зріс за всіма розглянутими країнами.

2.3 Класифікаційний прогноз кризових явищ України та окремих країн ЄС

В цілому, класифікація є одним із найбільш розповсюджених завдань у прийнятті рішень, у тому числі у антикризовому управлінні. Проблема класифікації виникає, коли об'єкт потрібно віднести до попередньо визначеної групи чи класу на основі ряду спостережуваних атрибутів, пов'язаних із цим об'єктом. Так, у попередньому параграфі було сформовано атрибути економічної кризи за моделями трьох поколінь. Можливим було б застосувати традиційні процедури статистичної класифікації, такі як дискримінантний аналіз, побудований на байєсівській теорії прийняття рішень, проте у цих процедурах необхідно припускати основну ймовірнісну модель, на основі якої приймається рішення про класифікацію. Тобто одним із головних обмежень статистичних моделей є те, що вони добре працюють лише тоді, коли задовольняються основні припущення, а ефективність цих методів значною мірою залежить від умов, за яких розробляються моделі.

Поряд із цим, нейронні мережі стали важливим інструментом для класифікації. Перевага нейронних мереж полягає в наступних аспектах.

По-перше, нейронні мережі — це самоадаптивні методи, що керуються даними, оскільки вони можуть пристосовуватися до даних без будь-якої явної специфікації функціональної чи розподільчої форми базової моделі.

По-друге, вони є універсальними функціональними апроксиматорами, оскільки нейронні мережі можуть апроксимувати будь-яку функцію з довільною точністю. Оскільки будь-яка процедура класифікації шукає функціональний зв'язок між належністю до групи та атрибутами об'єкта, точна ідентифікація цієї основної функції, безперечно, важлива.

По-третє, нейронні мережі є нелінійними моделями, що робить їх гнучкими в моделюванні складних зв'язків реального світу, а прогнозування економічної кризи належить саме до таких важко детермінованих завдань.

Так, для навчання нейронної мережі, яка дозволяє класифікувати кризу у країні, застосовано дані за п'ятьма країнами за період з 2005 р. по 2022 р. Таким чином, сукупна вибірка склала 85 спостережень за такими змінними:

фактичний стан кризи або стабільності у певному періоді у певній країні (змінна класу);

рівень державного боргу у ВВП;

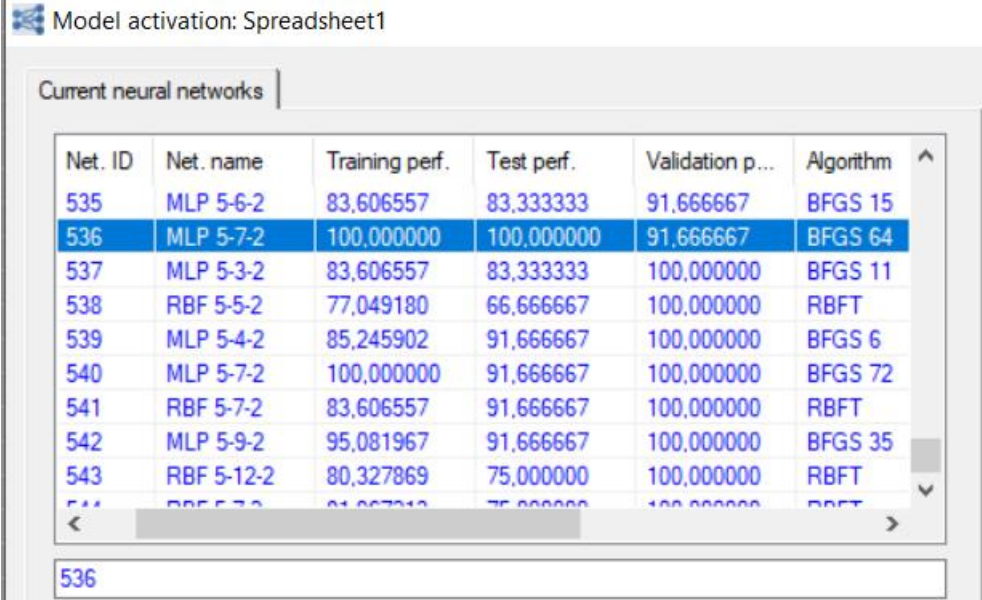
рівень поточного рахунку балансу у ВВП;

реальний економічний ріст у країні-партнері (для України обрано Польщу, для решти європейських країн – Україну);

індекс споживчих цін;

темп зміни валютного курсу.

В результаті навчання нейромережі класифікації обрано багатошаровий персептрон MLP 5-7-2, що характеризується високою продуктивністю як на навчальній вибірці, так і на тестовій, і на контрольній виборках (рис. 2.9).

Net. ID	Net. name	Training perf.	Test perf.	Validation p...	Algorithm
535	MLP 5-6-2	83,606557	83,333333	91,666667	BFGS 15
536	MLP 5-7-2	100,000000	100,000000	91,666667	BFGS 64
537	MLP 5-3-2	83,606557	83,333333	100,000000	BFGS 11
538	RBF 5-5-2	77,049180	66,666667	100,000000	RBFT
539	MLP 5-4-2	85,245902	91,666667	100,000000	BFGS 6
540	MLP 5-7-2	100,000000	91,666667	100,000000	BFGS 72
541	RBF 5-7-2	83,606557	91,666667	100,000000	RBFT
542	MLP 5-9-2	95,081967	91,666667	100,000000	BFGS 35
543	RBF 5-12-2	80,327869	75,000000	100,000000	RBFT

Рис. 2.9. Обрання нейромережі MLP 5-7-2 для класифікації економічних криз за її проявами

Джерело: побудовано автором

Ініціалізація похибки навчання нейромережі MLP 5-7-2 наведена на рис. 2.10.

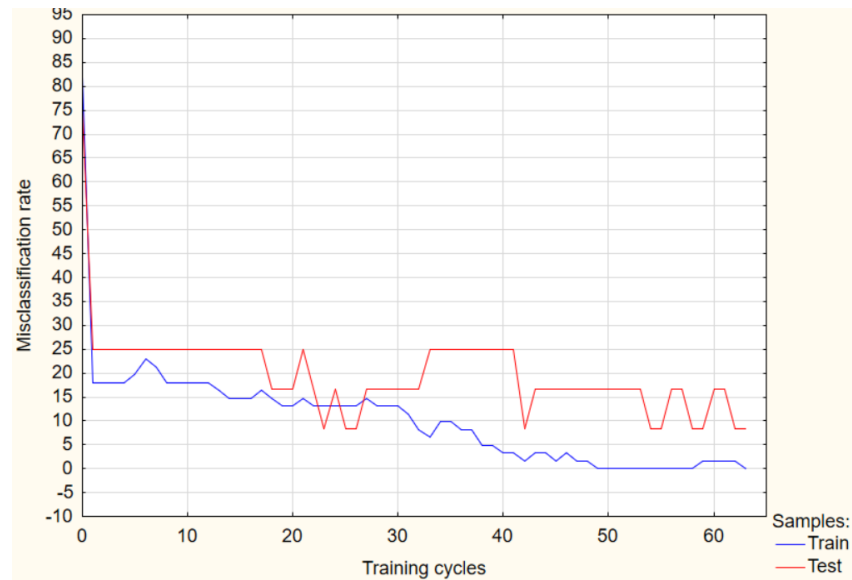

Рис. 2.10. Ініціалізація похибки навчання та тестової похибки нейромережі MLP 5-7-2

Джерело: побудовано автором

Як свідчать результати побудови нейромережі (рис. 2.11), вона коректно визначила 93,33% криз (14 з 15-ти фактичних) та 100% періодів стабільності.

Всього коректно визначено 98,82% станів економік, а 1,18% - визначений невірно і він склав лише один випадок із 85.

Var1 (Classification summary) (Spreadsheet1)				
Samples: Train, Test, Validation				
		Var1-криза	Var1-стабільність	Var1-All
536.MLP 5-7-2	Total	15,00000	70,0000	85,00000
	Correct	14,00000	70,0000	84,00000
	Incorrect	1,00000	0,0000	1,00000
	Correct (%)	93,33333	100,0000	98,82353
	Incorrect (%)	6,66667	0,0000	1,17647

Рис. 2.10. Статистика нейромережі MLP 5-7-2 для класифікації економічних криз за її проявами

Джерело: побудовано автором

Вага сигналів на прихованих шарах нейромережі наведена у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Вага сигналів на прихованих шарах нейромережі MLP 5-7-2 для класифікації економічних криз за її проявами

Сигнал	Вага	Сигнал	Вага
Var2 --> hidden neuron 1	0,23047	Var6 --> hidden neuron 6	0,91005
Var3 --> hidden neuron 1	-1,95510	Var2 --> hidden neuron 7	-0,91474
Var4 --> hidden neuron 1	-8,67897	Var3 --> hidden neuron 7	0,01428
Var5 --> hidden neuron 1	0,76483	Var4 --> hidden neuron 7	-6,68907
Var6 --> hidden neuron 1	-2,30300	Var5 --> hidden neuron 7	-9,20344
Var2 --> hidden neuron 2	-1,21190	Var6 --> hidden neuron 7	3,16578
Var3 --> hidden neuron 2	-1,69934	input bias --> hidden neuron 1	6,91893
Var4 --> hidden neuron 2	3,43193	input bias --> hidden neuron 2	-0,75993
Var5 --> hidden neuron 2	0,70504	input bias --> hidden neuron 3	-6,99023
Var6 --> hidden neuron 2	1,71639	input bias --> hidden neuron 4	-1,34467
Var2 --> hidden neuron 3	0,52262	input bias --> hidden neuron 5	1,93131
Var3 --> hidden neuron 3	-1,99458	input bias --> hidden neuron 6	-4,53278
Var4 --> hidden neuron 3	13,65076	input bias --> hidden neuron 7	4,58031
Var5 --> hidden neuron 3	-7,51322	hidden neuron 1 --> Var1(криза)	1,64833
Var6 --> hidden neuron 3	-1,10146	hidden neuron 2 --> Var1(криза)	1,82127
Var2 --> hidden neuron 4	-1,10611	hidden neuron 3 --> Var1(криза)	-1,53127
Var3 --> hidden neuron 4	-1,09054	hidden neuron 4 --> Var1(криза)	-2,12829
Var4 --> hidden neuron 4	3,49374	hidden neuron 5 --> Var1(криза)	-1,81397
Var5 --> hidden neuron 4	1,95309	hidden neuron 6 --> Var1(криза)	-2,19316
Var6 --> hidden neuron 4	1,32642	hidden neuron 7 --> Var1(криза)	-3,13201
Var2 --> hidden neuron 5	0,43539	hidden neuron 1 --> Var1(стабільність)	-1,48792
Var3 --> hidden neuron 5	0,94469	hidden neuron 2 --> Var1(стабільність)	-2,29280
Var4 --> hidden neuron 5	0,11125	hidden neuron 3 --> Var1(стабільність)	1,44528
Var5 --> hidden neuron 5	0,82710	hidden neuron 4 --> Var1(стабільність)	2,66644
Var6 --> hidden neuron 5	-3,20458	hidden neuron 5 --> Var1(стабільність)	1,85605
Var2 --> hidden neuron 6	4,13914	hidden neuron 6 --> Var1(стабільність)	2,04584
Var3 --> hidden neuron 6	-0,30387	hidden neuron 7 --> Var1(стабільність)	2,93560
Var4 --> hidden neuron 6	-3,80587	hidden bias --> Var1(криза)	-0,11616
Var5 --> hidden neuron 6	4,89140	hidden bias --> Var1(стабільність)	0,94053

Джерело: побудовано автором

На основі побудованої нейромережі MLP 5-7-2 зроблено класифікаційний прогноз стану економіки України на 2023 р. Так, рівень державного боргу у

ВВП України складає 88%, рахунок платіжного балансу у ВВП - -5,7%, реальний економічний ріст Польщі, як країни-партнера – 0,6%, інфляція – 15,5%, а ріст офіційного курсу гривні до долара США порівняно із минулим роком склав 1,16. Аналогічним чином сформовано дані для досліджуваних країн Європи.

Введення таких даних у модель дозволило встановити кризовий стан економіки України, Польщі та Румунії (рис. 2.11), не зважаючи на позитивну динаміку інфляції (зниження), платіжного балансу та відносної стабілізації курсу валюти.

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1_(t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	криза	88,00000	-5,70000	0,600000	15,50000	1,160000
Польща	криза	49,80000	1,00000	2,000000	7,40000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,30000	0,960000
Угорщина	стабільність	68,70000	-0,90000	2,000000	8,20000	0,940000
Румунія	криза	51,00000	-7,30000	2,000000	7,80000	0,970000

Рис. 2.11. Прогнозування економічної кризи для економіки України та країн ЄС за даними 2023 р.

Джерело: побудовано автором

Таким чином, побудована нейромережа для класифікації стану економіки країн та детермінації кризи за такими змінними: рівень державного боргу у ВВП; рівень поточного рахунку балансу у ВВП; реальний економічний ріст у країні-партнері (для України обрано Польщу, для решти європейських країн – Україну); індекс споживчих цін; темп зміни валютного курсу. В результаті навчання нейромережі класифікації обрано багатошаровий перцептрон MLP 5-7-2, що характеризується високою продуктивністю як на навчальній вибірці, так і на тестовій, і на контрольній вибірках. Введення поточних даних у модель дозволяє встановити кризовий стан економіки та своєчасно застосувати антикризові заходи.

Висновки за розділом 2.

1. Пропонований у роботі методичний підхід до прогнозування економічних криз включає блоки ранніх сигналів кризи, що узагальнюють три основні підходи до їх характеристик: індикатори моделі «першого покоління»: фіскальна політика та державний борг; індикатори моделі «другого покоління»: ланцюговий вплив кризи країн-партнерів; індикатори моделі «третього покоління»: грошово-кредитна політика.

2. Оцінка характеристик економічної кризи в сучасних умовах проведена на прикладі п'яти країн – України, а також Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії. Ці країни мають із Україною тісні зовнішньоекономічні зв'язки та спільні кордони, що дозволяє гіпотетично передбачити можливість ланцюгового впливу економічної кризи, як передбачено індикаторами моделі «другого покоління». Аналіз дозволив встановити, що в періоди кризи спостерігається зростання рівня державного боргу, тобто країни вдаються до запозичень. У кризові періоди рівень поточного рахунку платіжного балансу зростає, що пояснюється тим, що у кризові періоди країни залучають зовнішню допомогу для покриття значного від'ємного сальдо, яка відображається у статті «Вторинні доходи» платіжного балансу. В період світової фінансової кризи в найбільшій мірі знизилися темпи реального економічного росту в Україні та Румунії, а в період пандемії – в Угорщині, Україні та Румунії. Так, Польща та Словаччина виявляються найбільш стійкими до економічних шоків. Період політичної кризи 2014 р. та 2022 р. можливо враховувати в якості характеристик впливу України на зниження ВВП або виникнення кризи у країнах-партнерах. Аналіз індикаторів грошово-кредитної політики продемонстрував, що у періоди кризи європейські країни не зазнали значного інфляційного тиску, у той час як індекс цін в Україні зростає. Другим фактором, який досліджено в межах індикаторів грошово-кредитної політики, є

валютний курс, а саме - ланцюговий темп зміни валютного курсу для порівнянності показника за різними країнами. Так, у період світової кризи валютний курс значно зріс за всіма розглянутими країнами.

3. Побудована нейромережа для класифікації стану економіки країн та детермінації кризи за такими змінними: рівень державного боргу у ВВП; рівень поточного рахунку балансу у ВВП; реальний економічний ріст у країні-партнері (для України обрано Польщу, для решти європейських країн – Україну); індекс споживчих цін; темп зміни валютного курсу. В результаті навчання нейромережі класифікації обрано багатошаровий перцептрон MLP 5-7-2, що характеризується високою продуктивністю як на навчальній виборці, так і на тестовій, і на контрольній виборках. Введення поточних даних у модель дозволяє встановити кризовий стан економіки та своєчасно застосувати антикризові заходи.

РОЗДІЛ 3

ВДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ СТАНУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

3.1 Засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС

Якщо криза в Україні викликана військовими процесами, втратою або руйнуванням інфраструктури, міграцією робочої сили та іншими, характерними для повномасштабної війни факторами, то криза у європейських країнах може бути викликана технічною рецесією. Так, європейська економіка знизилася темпи економічного росту наприкінці 2022 р. та на початку 2023 р., а європейські економісти підкреслюють вплив на цей процес втрати російського природного газу та високої інфляції за споживчими цінами. Економічна криза сталася після енергетичної кризи, яка охопила Європу минулого року. Відбулося різке зростання рахунків за електроенергією для споживачів і підприємств, відповідне зростання інфляції.

Відповідними проявами кризи у сучасних умовах (як в Україні, так і у Європі) може бути:

підвищення відсотків за кредитами (для України зокрема іпотечне кредитування є одним з найважливіших через руйнування житлового фонду);

стагнація зарплат та доходів домогосподарств, що призводить до зниження платоспроможного попиту.

ВВП в результаті таких проявів кризи може знижуватися.

Слід також відзначити, що і Україна, і окремі країни східної Європи і до 2022 р. перебували у тривалій кризі економічного зростання, яка була спричинена цілим рядом факторів. До них відносяться:

хронічне недоінвестування (низький рівень валового накопичення капіталу при високій нормі валового заощадження);

відносно низька наукоємність ВВП;

великий набір демографічних проблем і невирішених соціальних питань.

По-друге, проблеми попередніх криз (світова фінансова криза, COVID) були заглушені, але не повністю вирішені, що пов'язано з третім фактором – нерівною конкурентоспроможністю країн ЄС. Через цю нерівномірність симетричні економічні потрясіння впливають на кожну країну по-своєму, а інституції, створені в періоди минулих криз, вирішують проблеми настільки, наскільки це необхідно для запобігання кризи всього ЄС. Багато в чому це призводить до постійної кризи солідарності в ЄС.

Говорячи про антикризову державну політику, слід відзначити, що у прагненні України до ЄС, засади такого регулювання мають бути узгодженими із практикою Європейського Союзу. Тому необхідно дотримуватися єдиного вектору.

Відзначаються дві найважливіші складові антикризової макроекономічної політики: фіскальна та монетарна. Проте, розглядаючи антикризову політику ЄС, важко говорити про цілісність цих складових, оскільки повноваження розподіляються не лише між національними та наднаціональними органами влади, а й часто між інституціями ЄС. Мабуть, тому правильніше говорити не про єдину антикризову політику ЄС, а про комплекс антикризових заходів.

Розглянемо практику інструментів монетарної політики, що застосовуються інституціями ЄС. Як відомо, для країн, що входять до Єврозони, вона повністю визначається Європейським центральним банком (ЄЦБ) – тобто передається на наднаціональний рівень. У нинішній ситуації ЄЦБ чи не найоперативніше та найефективніше відреагував на кризу, що дозволило стабілізувати євро (наприклад, Словаччина, яка досліджується у роботі та входить у Єврозону, не має ознак кризової економіки (рис. 2.11)).

Наприклад, у кризу пандемії в березні 2020 р. ЄЦБ було оголошено про програму купівлі активів на 750 мільярдів євро, а в червні було ініційовано розширення політики кількісного пом'якшення до 1350 мільярдів євро. Програма діяла до червня 2021 р., а за період дії програми загальні активи ЄЦБ зросли приблизно на 2,5 трлн. євро. Використання цього інструменту не є новим і непередбачуваним кроком з боку ЄЦБ, оскільки вперше політика пом'якшення була прийнята у 2014 р. та показала певні позитивні результати.

Такі заходи відносяться до інструментів нетрадиційної монетарної політики, які застосовуються, коли центральний банк не може використовувати традиційні важелі, такі як ключова ставка (у країнах Єврозони ставка за основними операціями рефінансування ЄЦБ становить близько 0%, що об'єктивно ускладнює її зменшення).

Варто також додати, що політика ЄЦБ, всупереч іміджу регулятора фінансового ринку, багато в чому є інструментом солідарності, оскільки програма купівлі активів (особливо тієї частини, яка спрямована на викуп державних облігацій) в першу чергу пом'якшує борговий тиск в проблемних країнах. Звичайно, ЄЦБ робить це не з гуманітарних міркувань, а для того, щоб зберегти стабільність валютного союзу.

Отже, для розглянутих країн можливо рекомендувати наступні заходи грошово-кредитної політики:

- таргетування інфляції;

- зниження ключової ставки для країн, де вона є найбільш високою, - в Україні та Угорщині (рис. 3.1);

- розміщення та викуп ОВДЗ для зниження боргового тиску.

Нажаль, поки що ступінь злагодженості та ефективності монетарної політики ЄЦБ значно вищий, ніж фіскального аналога. Спільної фіскальної політики ЄС немає. І це пояснюється тим, що держави не готові втрачати суверенітет у сфері публічних фінансів. Однак можна говорити про окремі

елементи політики, які так чи інакше можна кваліфікувати як заходи, пов'язані з державними фінансами.

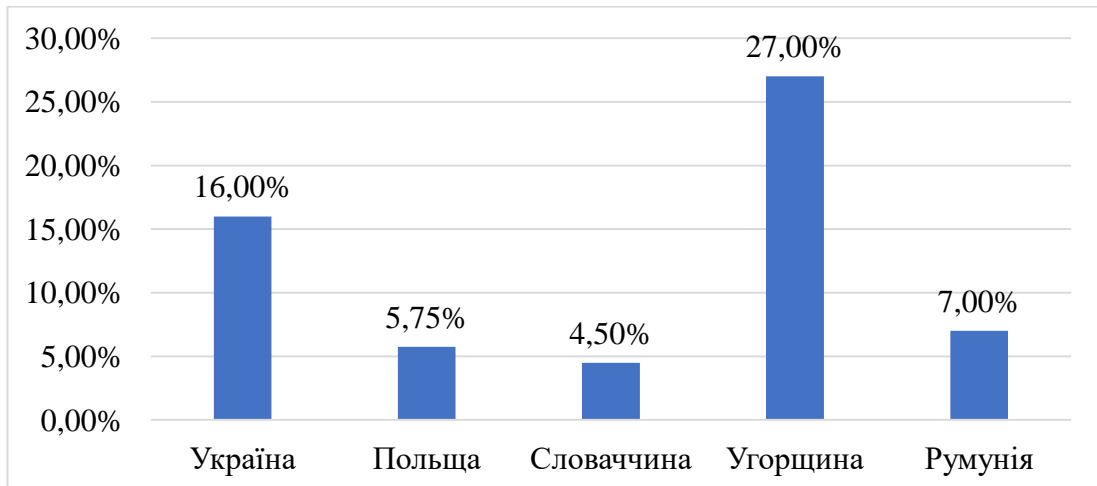

Рис. 3.1. Рівень ключової ставки центральних банків країн станом на кінець 2023 р., %

Загальна архітектура фіскальних заходів повинна включати загальний бюджет ЄС, який, однак, непорівнянний з бюджетами держав. Проте він складає лише близько 1% від загального ВВП ЄС. Причому цей бюджет формується не безпосередньо за рахунок платників податків, як бюджети національних держав, а на 70% від внесків країн-учасниць, з їх ВНД.

Крім того, необхідно сказати про систему фіскального регулювання або наднаціонального нагляду за бюджетами країн Єврозони (основний документ – Пакт стабільності та зростання). Мова йде про практику контролю Єврокомісією та Радою ЄС за збалансованістю національних бюджетів. Такий контроль необхідний, щоб запобігти накопиченню державами надмірного бюджетного дефіциту, а згодом і надмірного державного боргу, що може поставити під загрозу стабільність ЄС. Це надзвичайно важливий момент, оскільки, на відміну від національних держав, де монетарна та фіскальна політика покликані виконувати функції макроекономічного регулювання,

взаємно доповнюючи одна одну, Економічний і Валютний Союз ЄС (ЄВС) свідомо відокремлений від загального бюджету.

Щодо фіскального регулювання, країнам завжди було необхідно підтримувати бюджетну дисципліну, і після боргової кризи гнучкість застосування цих правил була значно зменшена через посилення Пакту стабільності та зростання.

Ще одним елементом можна вважати спеціальні антикризові механізми, створені для вирішення кризи суверенного боргу. До них насамперед відноситься Європейський стабілізаційний фонд, який надає кредити проблемним країнам. Наприклад, у період пандемії Європейський стабілізаційний фонд оголосив про готовність виділити до 240 мільярдів євро, які спочатку планувалося надати країнам на безумовній основі. Проте відразу після цієї заяви послідували виступи політиків із окремих країн ЄС (насамперед, Нідерландів, Австрії, Швеції та Фінляндії), згідно з якими кошти ЄСФ мають надаватися лише на фінансування охорони здоров'я, а решта підпорядковується принципу умовності.

У сфері антикризових інституцій надзвичайно важливим принципом в ЄС є обумовленість повернення фінансових ресурсів. Тобто, як правило, умовою отримання підтримки є виконання певних критеріїв, а кошти переважно надаються на кредитній основі.

Звичайно, така архітектура не відображає всієї складності системи розподілу фінансових повноважень в ЄС, але дає змогу визначити деякі традиційні варіанти та інструменти антикризового управління (рис. 3.2).

Отже, проблеми узгодження інтересів і проблема нерівної конкурентоспроможності країн ЄС та тим більше України відобразатимуться на ефективності антикризових заходів. Бачиться, що інструменти монетарної (грошово-кредитної) політики, швидше за все, спрацюють більш ефективно, ніж фіскальні заходи.

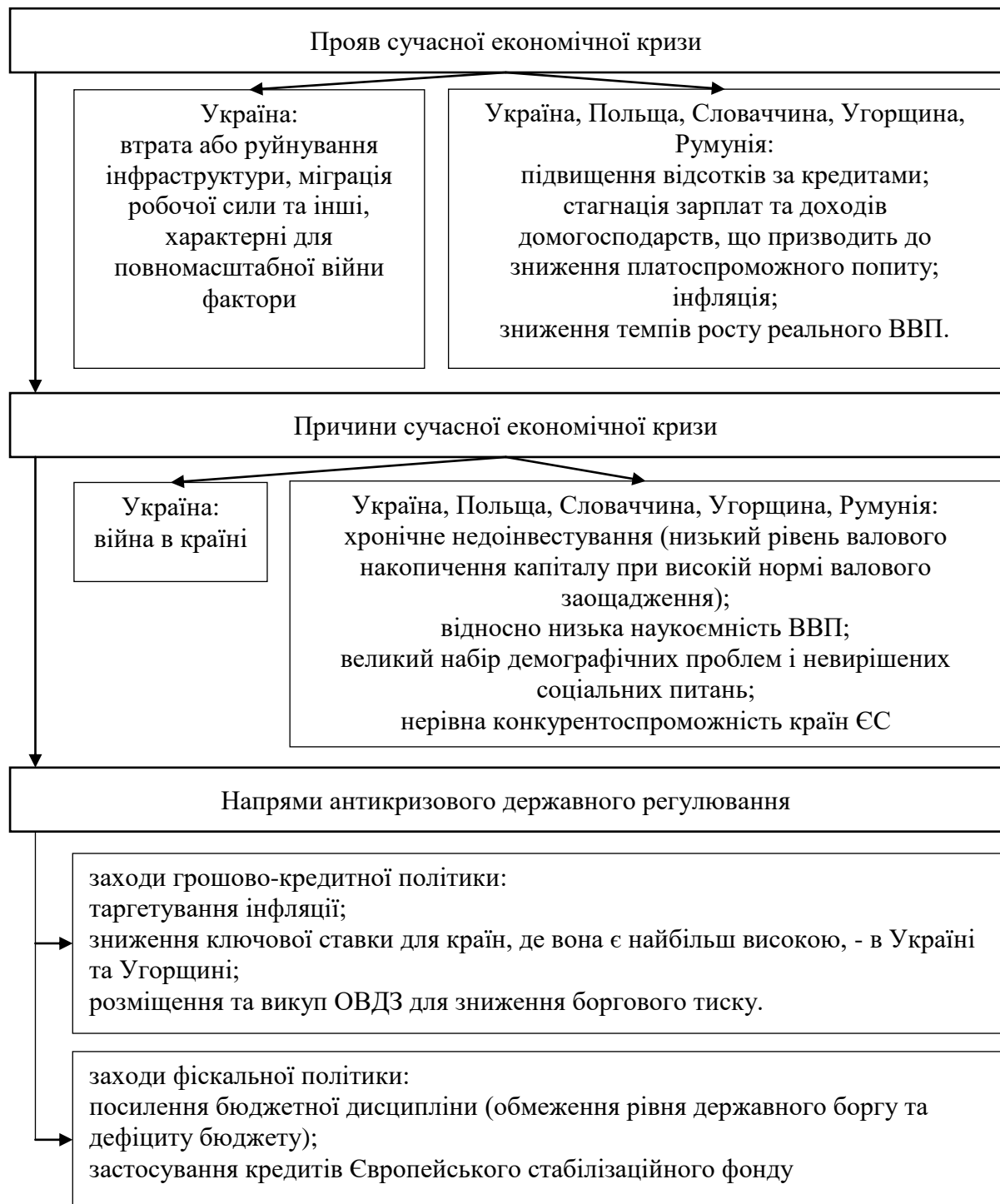

Рис. 3.2. Засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС

Таким чином, обґрунтовано засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС, які включають заходи грошово-кредитної (таргетування інфляції; зниження ключової ставки для країн, де вона є

найбільш високою, - в Україні та Угорщині; розміщення та викуп ОВДЗ для зниження боргового тиску) та фіскальної (посилення бюджетної дисципліни (обмеження рівня державного боргу та дефіциту бюджету; застосування кредитів Європейського стабілізаційного фонду) політики.

3.2 Таргетування інфляції як антикризовий захід для економіки України та окремих країн ЄС

Інфляційне таргетування – це грошово-кредитна політика, за якої центральний банк встановлює конкретний рівень інфляції як ціль.

Таргетування інфляції є доволі вдалим інструментом подолання кризових явищ. Наприклад, ЄЦБ мають цільовий рівень інфляції у 2%, а у періоди криз намагаються дотримуватися показника на рівні не вище 6%, що свідчить про доволі результативне застосування інструменту. Тобто таргетування інфляції забезпечує більшу стабільність, передбачуваність і прозорість у прийнятті рішень щодо монетарної політики.

Разом з тим, центральні банки України та країн ЄС, які не входять у Єврозону, інколи демонструють не дуже вдачі результати таргетування інфляції. Зокрема, проблема бачиться для імпортозалежних країн, де центральні банки, реагуючи на імпортовані інфляційні шоки при низькому внутрішньому попиті, не беруть до уваги інші проблеми. Тому таргетування інфляції в Україні, Польщі, Румунії та Угорщині потребує фундаментальної трансформації. У Словаччині ЄЦБ доволі ефективно контролює індекс споживчих цін.

Якісна грошово-кредитна політика вимагає стабілізації виробництва та пристосування до інфляційних шоків. Від таргетування інфляції при цьому відмовлятися не потрібно, але його практика повинна відображати мінливий характер монетарних заходів та економічний стан у країні.

Серед переваг таргетування інфляції можна відзначити наступні:

таргетування інфляції дозволяє монетарній політиці зосереджуватися на внутрішніх процесах і реагувати на потрясіння внутрішньої економіки;

таргетування інфляції підвищує довіру до центральних банків, оскільки в даному випадку вони підтримують регулярні зв'язки з громадськістю;

цільова інфляція підвищує підзвітність центрального банку. Таргетування інфляції означає, що центральні банки несуть відповідальність за використання грошово-кредитної політики для утримання інфляції близько до узгодженої цілі.

Разом із тим до недоліків таргетування інфляції можна віднести обмеження уваги виключно до рівня цін та нехтування шоками виробництва.

Звертаючись до таргетування інфляції, необхідно відзначити, що посилення монетарної політики через обмеження індексу споживчих цін часто призводить до падіння обсягів виробництва, оскільки для виробників знижується ефективність та дохідність. Отже складність застосування таргетування інфляції полягає у знаходженні компромісу між інфляцією та випуском (ВВП).

Важелями такого впливу здебільшого мають бути інфляційні очікування. Так, цільові показники інфляції можуть допомогти знизити інфляційні очікування та уникнути панічних настроїв населення та виробників. З іншого боку, Центральний банк може оголосити високий рівень інфляції і таким чином стимулювати економіку, змушуючи купувати товари зараз, перш ніж вони коштуватимуть дорожче.

Безумовно, за відсутності інших умов, такий механізм працював би доволі ефективно. Але слід враховувати і зміни у внутрішніх економічних умовах, зокрема платоспроможний попит.

Тому ефективне таргетування інфляції у кризових умовах має передбачати і заходи щодо регулювання соціальних стандартів, заробітної

плати. Означене дозволить зменшити інфляційний тиск та зберегти випуск ВВП на прийнятному рівні.

Застосування цільового показника інфляції, який більше відповідає внутрішнім економічним умовам, зменшить потенційну диспропорцію між виробництвом та стабілізацією інфляції при збереженні впливу монетарної політики.

Для реалізації задач визначення цільового рівня інфляції необхідним стає докладний аналіз макроекономічних показників. По-перше, аналіз необхідний для диференціації шоків попиту всередині країни від шоків імпорту. По-друге, зменшується ймовірність помилок невірної монетарної політики, а також необхідності долати наслідки неефективних дій.

Замість того, щоб змінювати цільовий показник інфляції, центральні банки мають прийняти чітку ціль стабілізації виробництва, щоб досягти цільової інфляції. Індикатором для такої трансформації є показник зростання номінального ВВП. Цільовий показник зростання номінального ВВП фактично надає однаковий коефіцієнт росту випуску та стабілізації інфляції. Подібно до орієнтування на рівень цін, номінальний цільовий показник ВВП дозволяє відхилення від цілі виправити в майбутньому.

Так, під час економічного спаду номінальний ВВП падає, і інфляційні очікування повинні зрости, щоб центральний банк підтримував попит та цільовий номінальний ВВП. В результаті цільовий номінальний ВВП може ендогенно породжувати антициклічні інфляційні очікування.

Після запровадження інфляційного таргетування інфляційні очікування залишалися значно вищими за ціль протягом кількох років. Якщо інфляційні очікування скорегуються повільно, цільовий номінальний ВВП може лише незначно підвищити інфляційні очікування під час економічного спаду.

Відомий дослідник інфляційних процесів та таргетування інфляції, Дж. Тейлор [56], підкреслює значимість правил грошово-кредитної політики щодо управління грошовою масою та процентною ставкою:

Центральний банк збільшує темпи зростання грошової маси, якщо інфляція падає нижче цільового рівня або якщо реальний ВВП падає нижче потенційного ВВП;

Центральний банк зменшує темпи зростання грошової маси, якщо інфляція зростає вище ніж цільовий рівень або якщо реальний ВВП перевищує потенційний ВВП;

Центральний банк знижує процентну ставку, якщо рівень інфляції падає нижче цільової інфляції або якщо реальний ВВП падає нижче потенційного ВВП;

Центральний банк підвищує процентну ставку, якщо рівень інфляції перевищує цільову інфляцію або якщо реальний ВВП перевищує потенційний ВВП.

Наведені засади таргетування інфляції під час кризових явищ узагальнено на рис. 3.3.

Отже, для встановлення цільового рівня інфляції використаємо 2 підходи:

в першому випадку визначимо зростання номінального ВВП у 2023 р. за країнами та порівняємо його з цільовим рівнем ЄЦБ 6%. Якщо зростання номінального ВВП є вищим, то можна приймати рівень інфляції ЄЦБ. Якщо зростання номінального ВВП є нижчим, то слід обмежити інфляцію означеним показником приросту номінального ВВП;

у другому випадку для України визначимо цільовий рівень інфляції на рівні зростання номінального ВВП навіть за умови його високого значення, оскільки різке зниження інфляційних очікувань може призвести до падіння внутрішнього попиту.

Так, розраховані за даними МВФ темпи приросту номінального ВВП у 2023 р. за всіма країнами продемонстрували високі показники (вище 6%). По Україні темп приросту номінального ВВП склав 8%, тому дане значення використаємо у другому випадку.

Рис. 3.3. Засади таргетування інфляції під час кризових явищ

В результаті підставлення даних в нейромережу MLP 5-7-2 в обох випадках констатується досягнення стабільності за європейськими країнами та удержання кризового стану для української економіки (рис. 3.4).

Отже, можна констатувати, що підхід до таргетування інфляції має базуватися на знаходженні компромісу між інфляцією та випуском (ВВП). Акцентовано увагу на тому, що разом із політикою таргетування інфляції слід застосовувати заходи щодо регулювання соціальних стандартів, заробітної плати. Означене дозволить зменшити інфляційний тиск та зберегти випуск ВВП на прийнятному рівні.

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1_(t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	криза	88,00000	-5,70000	0,600000	6,000000	1,160000
Польща	стабільність	49,80000	1,00000	2,000000	6,000000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,000000	0,960000
Угорщина	стабільність	68,70000	-0,90000	2,000000	6,000000	0,940000
Румунія	стабільність	51,00000	-7,30000	2,000000	6,000000	0,970000

а) перший випадок

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1_(t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	криза	88,00000	-5,70000	0,600000	8,000000	1,160000
Польща	стабільність	49,80000	1,00000	2,000000	6,000000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,000000	0,960000
Угорщина	стабільність	68,70000	-0,90000	2,000000	6,000000	0,940000
Румунія	стабільність	51,00000	-7,30000	2,000000	6,000000	0,970000

б) другий випадок

Рис. 3.4. Прогнозування кризи за умови застосування таргетування інфляції (змінна Var5)

Крім того, для встановлення цільового рівня інфляції пропонується переключити основний фокус на потенційні темпи росту номінального ВВП. Для апробації пропонується визначено зростання номінального ВВП у 2023 р. за країнами та порівняно його з цільовим рівнем ЄЦБ 6%. Розраховані за даними МВФ темпи приросту номінального ВВП у 2023 р. за всіма країнами продемонстрували високі показники (вище 6%), тому прийнято рівень інфляції ЄЦБ. По Україні темп приросту номінального ВВП склав 8%, тому дане значення використано у другому випадку. В результаті підставлення даних в нейромережу MLP 5-7-2 в обох випадках констатується досягнення стабільності за європейськими країнами та удержання кризового стану для української економіки.

3.3 Посилення бюджетної дисципліни через обмеження рівня державного боргу та зниження негативного ланцюгового впливу як способи подолання кризи

Відомим фактом є те, що за останні 10-15 років у всьому світі спостерігається стрімке зростання державного боргу. Його стрімкий ріст розпочався з 2008 р., тобто з періоду світової фінансової кризи. У періоди стабілізації накопичення державного боргу уповільнюється: так, у 2011-2019 рр. зменшення рівня світового державного боргу склало 12%. Після пандемії COVID-19 світовий борг зазнав чергового стрибку. І сьогодні динаміка рівня державного боргу залишається позитивною – спрямованою на зростання.

Проте, значні боргові запозичення, замість покриття потреби у фінансуванні, можуть негативно позначитися на економіці країни, викликавши боргову кризу. В свою чергу, боргова криза призводить до неможливості фінансування важливих державних функцій - освіти, охорони здоров'я та інфраструктури, тощо. Боргові кризи призводять і до громадянських протестів, зміщення уряду, та надовго погіршує перспективи зростання постраждалої країни. Економічними наслідками боргової кризи є висока інфляція, підвищення процентних ставок, тобто формується основа для фінансових криз.

Крім того, країни часто позичають нерационально, відмовляючись від послуг багатосторонніх кредиторів, які пропонують пільгові ставки фінансування. Наприклад, у 2010 р. кредити від кредиторів Паризького клубу становили 18% боргу, а у 2019 р. їх частка становила лише 8%. У той же час запозичення з Китаю зростають з 6% до 16%.

Відомим явищем при борговому фінансуванні є «боргові ями» або «боргові спіралі», які виникають через складності із поверненням боргу та залученням нових запозичень на ці цілі. Нерациональним бачиться і залучення позик у період криз, оскільки кредитори піднімають процентні ставки за

кредитами для компенсації інфляційного знецінення грошей, а можливості економічного росту країн у дані періоди обмежені.

Дослідження вітчизняних вчених [57] підтвердили контрадикторний вплив державного боргу на економічне зростання. Виділено такі позитивні ситуації, які прискорюють економічне зростання: постійний чи зростаючий пропорційно приросту ВВП обсяг державного боргу за умови дотримання приросту чи збереження рівня витрат за підтримку економіки; стабільний рівень державного боргу при постійному ВВП та збільшенні витрат на підтримку економіки дає можливість потенційного економічного зростання. Негативними є варіанти, що уповільнюють економічне зростання: приріст державного боргу, що випереджає динаміку ВВП та витрат на підтримку економіки, що обмежує потенціал економічного зростання; зниження державного боргу при зниженні ВВП, що викликає нестачу коштів для фінансування витрат на підтримку економіки та забезпечення економічного зростання [57].

Проте, кризові умови та випередження темпів приросту державного боргу над приростом ВВП є саме тими негативними ситуаціями, в яких слід скорочувати рівень запозичень.

Фіскальні правила ЄС обумовлюють критичний рівень державного боргу – 60% ВВП. Як свідчать дані за країнами, що аналізуються, порушення цього фіскального правила спостерігається в Україні (рівень державного боргу у 2023 р. перевищив 88%) та в Угорщині (станом на 2023 р. показник складає 68,7%).

Отже, урядам означених країн слід звернутися до раціональної політики погашення частки зобов'язань у такі способи:

збільшення темпів економічного росту через заходи щодо покращення умов ведення бізнесу, кращого розподілу ресурсів і здорової ринкової конкуренції, тобто політичних заходів для стимулювання зростання продуктивності. Уряди можуть скористатися кризою, щоб швидше просуватися до ключових структурних реформ;

прискорення реформ фіскальної політики. Підвищення ефективності податкового адміністрування та усунення лазівок є позитивною ініціативою, але уряди повинні перейти до розширення податкової бази таким чином, щоб підтримувати, а не перешкоджати довгостроковому економічному росту. Цього можна досягти, зосередившись на діяльності, яка шкодить сталому зростанню та здоров'ю населення (наприклад, податки на споживання тютюну та викиди вуглекислого газу), одночасно зменшивши податки на виробничу діяльність. Дотримання податкового законодавства можна покращити, зробивши податкові системи більш справедливими. Надлишок боргу можна усунути, якщо уряди вдосконалять процедури управління боргом і державні витрати, зміцнюючи правове середовище для укладення боргових контрактів;

прискорення реструктуризації боргу. Багато країн, які сьогодні опинились у скруті, зазнають краху, якщо не зможуть отримати допомогу. Міжнародна спільнота має допомогти їм, покращивши глобальні ініціативи, які сприяють реструктуризації боргу. Політики повинні досліджувати будь-яку можливість заохотити різних типів кредиторів — двосторонніх, комерційних і багатосторонніх — швидко досягти угоди, яка полегшить країнам із надмірною заборгованістю.

Так, досягнення рівня боргу в 60% ВВП не дозволить Україні подолати негативні кризові явища, у той час як Угорщина тільки укріпить свою стабільність через означений інструмент (рис. 3.5).

Тому для України важливим є і уникнення ланцюгового негативного впливу основного партнера – Польщі. Як вказує МВФ, реальний економічний ріст Польщі у 2023 р. прогнозується на рівні лише 0,6%. У той час як в інших країн ЄС, які мають спільні кордони з Україною, показник є значно вищим: у Словаччини – 1,3%, у Румунії – 2,2. За даними МВФ у Угорщини у 2023 р. буде спостерігатися криза і зниження рівня реального ВВП на 0,3%.

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1_(t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	криза	60,00000	-5,70000	0,600000	6,000000	1,160000
Польща	стабільність	49,80000	1,00000	2,000000	6,000000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,000000	0,960000
Угорщина	стабільність	60,00000	-0,90000	2,000000	6,000000	0,940000
Румунія	стабільність	51,00000	-7,30000	2,000000	6,000000	0,970000

Рис. 3.5. Прогнозування кризи за умови обмеження рівня державного боргу (змінна Var2)

Проте, при встановленні переважних партнерських відносин із Словаччиною на заміну Польщі, Україна не зможе подолати кризові процеси (рис. 3.6).

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1_(t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	криза	60,00000	-5,70000	1,300000	6,000000	1,160000
Польща	стабільність	49,80000	1,00000	2,000000	6,000000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,000000	0,960000
Угорщина	стабільність	60,00000	-0,90000	2,000000	6,000000	0,940000
Румунія	стабільність	51,00000	-7,30000	2,000000	6,000000	0,970000

Рис. 3.6. Прогнозування кризи за умови переважного партнерства зі Словаччиною (змінна Var4)

Безумовно, партнерство із Угорщиною для України також не є пріоритетним (рис. 3.7).

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1_(t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	криза	60,00000	-5,70000	-0,300000	6,000000	1,160000
Польща	стабільність	49,80000	1,00000	2,000000	6,000000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,000000	0,960000
Угорщина	стабільність	60,00000	-0,90000	2,000000	6,000000	0,940000
Румунія	стабільність	51,00000	-7,30000	2,000000	6,000000	0,970000

Рис. 3.7. Прогнозування кризи за умови переважного партнерства з Угорщиною (змінна Var4)

Разом із тим, партнерство із Румунією, що полягає у широких торговельних відносинах, дозволить подолати кризу в економіці України (рис. 3.8).

Cases	Custom predictions spreadsheet (Spreadsheet1.sta)					
	536.Var1 (t)	Var2	Var3	Var4	Var5	Var6
Україна	стабільність	60,00000	-5,70000	2,200000	6,000000	1,160000
Польща	стабільність	49,80000	1,00000	2,000000	6,000000	0,890000
Словаччина	стабільність	56,70000	-2,70000	2,000000	6,000000	0,960000
Угорщина	стабільність	60,00000	-0,90000	2,000000	6,000000	0,940000
Румунія	стабільність	51,00000	-7,30000	2,000000	6,000000	0,970000

Рис. 3.8. Прогнозування кризи за умови переважного партнерства з Румунією (змінна Var4)

Таким чином, констатовано, що значні боргові запозичення, замість покриття потреби у фінансуванні, можуть негативно позначитися на економіці країни, викликавши боргову кризу. В свою чергу, боргова криза призводить до неможливості фінансування важливих державних функцій - освіти, охорони здоров'я та інфраструктури, тощо. Боргові кризи призводять і до громадянських протестів, зміщення уряду, та надовго погіршує перспективи зростання постраждалої країни. Економічними наслідками боргової кризи є висока інфляція, підвищення процентних ставок, тобто формується основа для фінансових криз. Фіскальні правила ЄС обумовлюють критичний рівень державного боргу – 60% ВВП. Як свідчать дані за країнами, що аналізуються, порушення цього фіскального правила спостерігається в Україні (рівень державного боргу у 2023 р. перевищив 88%) та в Угорщині (станом на 2023 р. показник складає 68,7%). Отже, урядам означених країн слід звернутися до раціональної політики погашення частки зобов'язань. Проте, досягнення рівня боргу в 60% ВВП не дозволить Україні подолати негативні кризові явища, у той час як Угорщина тільки укріпить свою стабільність через означений інструмент. Тому для України важливим є і уникнення ланцюгового

негативного впливу основного партнера – Польщі, а партнерство із Румунією, що полягає у широких торговельних відносинах, дозволить подолати кризу в економіці України.

В цілому кризи створюють можливості для перетворень економічних процесів та руху вперед. Уряди можуть закласти фундамент стабільного та процвітаючого майбутнього вже сьогодні.

Висновки за розділом 3

1. Обґрунтовано засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС, які включають заходи грошово-кредитної (таргетування інфляції; зниження ключової ставки для країн, де вона є найбільш високою, - в Україні та Угорщині; розміщення та викуп ОВДЗ для зниження боргового тиску) та фіскальної (посилення бюджетної дисципліни (обмеження рівня державного боргу та дефіциту бюджету; застосування кредитів Європейського стабілізаційного фонду) політики.

2. Можна констатувати, що підхід до таргетування інфляції має базуватися на знаходженні компромісу між інфляцією та випуском (ВВП). Акцентовано увагу на тому, що разом із політикою таргетування інфляції слід застосовувати заходи щодо регулювання соціальних стандартів, заробітної плати. Означене дозволить зменшити інфляційний тиск та зберегти випуск ВВП на прийнятному рівні. Крім того, для встановлення цільового рівня інфляції пропонувано переключити основний фокус на потенційні темпи росту номінального ВВП. Для апробації пропонуваного підходу визначено зростання номінального ВВП у 2023 р. за країнами та порівняно його з цільовим рівнем ЄЦБ 6%. Розраховані за даними МВФ темпи приросту номінального ВВП у 2023 р. за всіма країнами продемонстрували високі показники (вище 6%), тому прийнято рівень інфляції ЄЦБ. По Україні темп приросту номінального ВВП

склав 8%, тому дане значення використано у другому випадку. В результаті підставлення даних в нейромережу MLP 5-7-2 в обох випадках констатується досягнення стабільності за європейськими країнами та удержання кризового стану для української економіки.

3. Констатовано, що значні боргові запозичення, замість покриття потреби у фінансуванні, можуть негативно позначитися на економіці країни, викликавши боргову кризу. В свою чергу, боргова криза призводить до неможливості фінансування важливих державних функцій - освіти, охорони здоров'я та інфраструктури, тощо. Боргові кризи призводять і до громадянських протестів, зміщення уряду, та надовго погіршує перспективи зростання постраждалої країни. Економічними наслідками боргової кризи є висока інфляція, підвищення процентних ставок, тобто формується основа для фінансових криз. Фіскальні правила ЄС обумовлюють критичний рівень державного боргу – 60% ВВП. Як свідчать дані за країнами, що аналізуються, порушення цього фіскального правила спостерігається в Україні (рівень державного боргу у 2023 р. перевищив 88%) та в Угорщині (станом на 2023 р. показник складає 68,7%). Отже, урядам означених країн слід звернутися до раціональної політики погашення частки зобов'язань. Проте, досягнення рівня боргу в 60% ВВП не дозволить Україні подолати негативні кризові явища, у той час як Угорщина тільки укріпить свою стабільність через означений інструмент. Тому для України важливим є і уникнення ланцюгового негативного впливу основного партнера – Польщі, а партнерство із Румунією, що полягає у широких торговельних відносинах, дозволить подолати кризу в економіці України.

ВИСНОВКИ

Головною характеристикою світової економічної кризи є її невіддільність від глобалізації, що впливає з природи останньої. Негативний вплив глобалізації на процеси виникнення та розвитку світової економічної кризи має два взаємопов'язані, але різні аспекти: посилення економічної нестабільності та поглиблення нерівномірності розвитку. Негативні наслідки першої групи відображають абсолютний вимір глобального розвитку і характеризують світову економіку в цілому, нестабільність якої певною мірою зумовлена об'єктивними причинами. Негативні наслідки другої групи відображають відносний вимір глобального розвитку, характеризуючи структуру глобальної економіки, нерівномірність якої викликана переважно суб'єктивними причинами. Між цими двома групами негативних наслідків глобалізації існує певна взаємозалежність і взаємозв'язок.

Дослідження змісту, національних особливостей прояву кризових ситуацій в умовах глобалізації, з точки зору впливу держави, дозволило зробити висновок, що циклічні коливання сучасної світової економіки є сукупністю багатьох взаємопов'язаних причин: перевиробництво фіктивного капіталу, втрата регулюючого впливу держави на стрімко зростаючих ринках ф'ючерсів та опціонів, а також інших похідних фінансових інструментів; використання наднизьких відсоткових ставок протягом останнього десятиліття; зростання чисельності населення в країнах, зміни демографічної структури населення світу тощо.

Міжнародна спільнота нагально потребує глибокої перебудови світової економічної системи, трансформації механізмів ефективної співпраці у найбільш критичних сферах людського розвитку та нових підходів до подолання всіх ризиків, що стоять перед людством. Людство потребує об'єднання на основі усвідомлення спільних інтересів та спільної відповідальності перед майбутніми поколіннями. Поглиблення процесу

глобалізації, сучасна світова економічна криза та її руйнівні наслідки виявляють тупиковий характер існуючої парадигми і вимагають глибокого переосмислення багатьох положень економічної теорії та практики.

Пропонований у роботі методичний підхід до прогнозування економічних криз включає блоки ранніх сигналів кризи, що узагальнюють три основні підходи до їх характеристик: індикатори моделі «першого покоління»: фіскальна політика та державний борг; індикатори моделі «другого покоління»: ланцюговий вплив кризи країн-партнерів; індикатори моделі «третього покоління»: грошово-кредитна політика.

Оцінка характеристик економічної кризи в сучасних умовах проведена на прикладі п'яти країн – України, а також Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії. Ці країни мають із Україною тісні зовнішньоекономічні зв'язки та спільні кордони, що дозволяє гіпотетично передбачити можливість ланцюгового впливу економічної кризи, як передбачено індикаторами моделі «другого покоління». Аналіз дозволив встановити, що в періоди кризи спостерігається зростання рівня державного боргу, тобто країни вдаються до запозичень. У кризові періоди рівень поточного рахунку платіжного балансу зростає, що пояснюється тим, що у кризові періоди країни залучають зовнішню допомогу для покриття значного від'ємного сальдо, яка відображається у статті «Вторинні доходи» платіжного балансу. В період світової фінансової кризи в найбільшій мірі знизилися темпи реального економічного росту в Україні та Румунії, а в період пандемії – в Угорщині, Україні та Румунії. Так, Польща та Словаччина виявляються найбільш стійкими до економічних шоків. Період політичної кризи 2014 р. та 2022 р. можливо враховувати в якості характеристик впливу України на зниження ВВП або виникнення кризи у країнах-партнерах. Аналіз індикаторів грошово-кредитної політики продемонстрував, що у періоди кризи європейські країни не зазнали значного інфляційного тиску, у той час як індекс цін в Україні зростає. Другим фактором, який досліджено в межах індикаторів грошово-кредитної політики, є

валютний курс, а саме - ланцюговий темп зміни валютного курсу для порівнянності показника за різними країнами. Так, у період світової кризи валютний курс значно зріс за всіма розглянутими країнами.

Побудована нейромережа для класифікації стану економіки країн та детермінації кризи за такими змінними: рівень державного боргу у ВВП; рівень поточного рахунку балансу у ВВП; реальний економічний ріст у країні-партнері (для України обрано Польщу, для решти європейських країн – Україну); індекс споживчих цін; темп зміни валютного курсу. В результаті навчання нейромережі класифікації обрано багатосаровий перцептрон MLP 5-7-2, що характеризується високою продуктивністю як на навчальній вибірці, так і на тестовій, і на контрольній вибірках. Введення поточних даних у модель дозволяє встановити кризовий стан економіки та своєчасно застосувати антикризові заходи.

Обґрунтовано засади антикризового регулювання економік України та окремих країн ЄС, які включають заходи грошово-кредитної (таргетування інфляції; зниження ключової ставки для країн, де вона є найбільш високою, - в Україні та Угорщині; розміщення та викуп ОВДЗ для зниження боргового тиску) та фіскальної (посилення бюджетної дисципліни (обмеження рівня державного боргу та дефіциту бюджету; застосування кредитів Європейського стабілізаційного фонду) політики.

Можна констатувати, що підхід до таргетування інфляції має базуватися на знаходженні компромісу між інфляцією та випуском (ВВП). Акцентовано увагу на тому, що разом із політикою таргетування інфляції слід застосовувати заходи щодо регулювання соціальних стандартів, заробітної плати. Означене дозволить зменшити інфляційний тиск та зберегти випуск ВВП на прийнятному рівні. Крім того, для встановлення цільового рівня інфляції пропонується переключити основний фокус на потенційні темпи росту номінального ВВП. Для апробації пропонується визначено зростання номінального ВВП у 2023 р. за країнами та порівняно його з цільовим рівнем ЄЦБ 6%. Розраховані

за даними МВФ темпи приросту номінального ВВП у 2023 р. за всіма країнами продемонстрували високі показники (вище 6%), тому прийнято рівень інфляції ЄЦБ. По Україні темп приросту номінального ВВП склав 8%, тому дане значення використано у другому випадку. В результаті підставлення даних в нейромережу MLP 5-7-2 в обох випадках констатується досягнення стабільності за європейськими країнами та удержання кризового стану для української економіки.

Констатовано, що значні боргові запозичення, замість покриття потреби у фінансуванні, можуть негативно позначитися на економіці країни, викликавши боргову кризу. В свою чергу, боргова криза призводить до неможливості фінансування важливих державних функцій - освіти, охорони здоров'я та інфраструктури, тощо. Боргові кризи призводять і до громадянських протестів, зміщення уряду, та надовго погіршує перспективи зростання постраждалої країни. Економічними наслідками боргової кризи є висока інфляція, підвищення процентних ставок, тобто формується основа для фінансових криз. Фіскальні правила ЄС обумовлюють критичний рівень державного боргу – 60% ВВП. Як свідчать дані за країнами, що аналізуються, порушення цього фіскального правила спостерігається в Україні (рівень державного боргу у 2023 р. перевищив 88%) та в Угорщині (станом на 2023 р. показник складає 68,7%). Отже, урядам означених країн слід звернутися до раціональної політики погашення частки зобов'язань. Проте, досягнення рівня боргу в 60% ВВП не дозволить Україні подолати негативні кризові явища, у той час як Угорщина тільки укріпить свою стабільність через означений інструмент. Тому для України важливим є і уникнення ланцюгового негативного впливу основного партнера – Польщі, а партнерство із Румунією, що полягає у широких торговельних відносинах, дозволить подолати кризу в економіці України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антикризове управління підприємством : навчальний. посібник / З. Є. Шершньова, В. М. Багацький, Н. Д. Гетманцева; за заг. ред. З. Є. Шершньової. К. : КНЕУ, 2007. 680 с.
2. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз. *Фінанси України*. 2009. № 5.
3. Бобров Є.А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України. *Фінанси України*. 2008. № 12. С. 33–43.
4. Богдан Т. Глобальні ризики боргового «нависання» у розвинутих країнах і засоби їх мінімізації. *Вісник НБУ*. 2014. №6. 39-46с.
5. Васильєв О.В., Гой В.В. Методи прогнозування фінансової стійкості підприємства в умовах кризи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип.17. 116–121с.
6. Гриценко В. Світова фінансова криза: діагностика та нові підходи до виживання на фінансовому ринку. *Вісник НБУ*. 2011. №2. С.20-26.
7. Долбнєва Д. В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Проблеми економіки*. Харків: ІНЖЕК. 2020. №1. С. 20–26.
8. Зрибнєва І. П. Концепція побудови економічної політики забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів інноваційного підприємництва на макро- і макрорівні. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2021. Вип. 1, № 71. С. 83–88. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-71-14>
9. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / уклад.: Б. Д. Гаврилишин, О. А. Устенко та ін., ред. С. В. Мочерний. К. : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.
10. Іванюта С. М. Антикризове управління в аграрній сфері контролінгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». К. : Української академії аграрних наук, 2006. 20 с.

11. Колінець Л.Б. Концептуальні підходи до теорії світових фінансових криз . Причорноморські економічні студії. 2016. Вип.9(1). С. 26-30с. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_9%281%29
12. Кончин В.І. Причини та прояви боргової кризи в ЄС і суперницькі підходи антикризової політики. Київський інститут бізнесу та технологій. 2012. №2(18). 19-30с.
13. Кулаковська Т.А. Циклічність як форма розвитку економіки: концептуальні погляди та сучасні особливості циклів. *Причорноморські економічні студії*. 2019.Вип.38(1). 11-15с.
14. Кучінка Т.В. Природа та причини циклічності економічних криз. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Сер.: Економіка. 2016. Вип. 1. 38-44с.
15. Лазня А. Фінансова криза: причини виникнення та вплив на світову економіку. *Світ фінансів*. 2012. № 2. С. 54–62.
16. Лизун М.В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2011. Вип. 5(2). 266-271с.
17. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. К., 2000. 390с.
18. Лютий І. Фінансово-економічна криза 2008–2010 рр.: деякі чинники та уроки. *Вісник НБУ*. 2011. №1. С. 10-16.
19. Маковоз О.В. Антикризове регулювання як ефективний вплив держави на розвиток економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2014. Вип. 45. 21-25с.
20. Мельник А.О. Світові економічні кризи в економіці України та їх наслідки Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/22.pdf>
21. Метеленко Н.Г. Криза національної банківської системи: причини, тенденції та шляхи подолання. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2016. №4-5. С.69-73.

22. Молохова Я. О. Світова фінансова криза та її наслідки для України. *Наукові праці НДФІ*. 2010. Вип.2. 21-27с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2010_2_4
23. Мусієць Т.В. Індикатори фінансової стабільності країн світу. *Інтелект XXI*. 2014. №1. 16-27с. Режим доступу: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32815/int_XXI_2014_1_4.pdf?sequence=1&isAllowed=y
24. Наслідки світових фінансово-економічних криз. Аналітичний центр Слово і Діло. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/21/infografika/ekonomika/naslidky-svitovyx-finansovo-ekonomichnyx-kryz>
25. Олєфір В.К. Економічні цикли і кризи: історія і сучасність. *Актуальні проблеми економіки*. Київ: ВНЗ «Національна академія управління». 2013. №10(148) С. 23-35
26. Олєшко А.А. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: [монографія] Національний університет ДПС України. Ірпінь: Видавництво НУДПСУ, 2012. 350 с.
27. Олєшко А.А. Концептуальні засади антикризового регулювання національної економіки. *Економіка та держава*. 2012. №9. 4-7с. Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2012/3.pdf
28. Орловська Н. Економічні кризи: аналіз та прогнозування з урахуванням збігу циклів різної періодичності. *Наукові праці НДФІ*. 2012. Вип. 2. 31–36с.
29. Ортіна Г.В. Виявлення та аналіз чинників формування кризових явищ в економіці в умовах глобалізації як передумова розроблення антикризових стратегій. *Економіка та держава*. 2013. № 8. 40-44с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_8_11

30. Пластун О.Л. Роль індикаторів фондового ринку у прогнозуванні економічних криз. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2018. № 3 (5). С. 70- 77.
31. Приймак І.І. Фінансове прогнозування розвитку реального сектору економіки України. Режим доступу: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/dis_kravets.pdf
32. Савченко В.Ф. Світовий досвід антикризового державного регулювання. *Науковий вісник Полісся*. 2016. №1(5). Режим доступу: http://journals.uran.ua/nvp_chntu/article/view/73936/69382
33. Світові фінансові кризи: причини, наслідки та можливості раннього попередження. Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/0098ea2175753f023f3b0c4406b2b649.pdf>
34. Світовій економіці загрожує нова Велика депресія – голова МВФ. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/01/20/656032/>
35. Сенишин О.С. Державне регулювання економіки: підручник. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2014. 334с.
36. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. Я.А. Жаліло, К.А. Кононенко, В.М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я.А. Жаліла. К.: Вид-во НІСД, 2014. 132с.
37. Сундук А.М. Управління розвитком національної економіки в умовах глобальних викликів і загроз К.: Логос, 2012. 302 с.
38. Чухно А. Сучасна фінансова-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання. *«Економіка України»* №1. 2010 с. 4-18.
39. Шабельник Т.В. Моделювання виникнення світових фінансових криз у системі забезпечення фінансової безпеки країн. *Бізнес-інформ*. Харків.: ХНЕУ. 2020. №3.С.75-82.
40. Шабельник Т.В. Напрями розвитку регулювання структури грошової маси в Україні / Т.В. Шабельник, М.М. Шабельник // Особливості інтеграції країн у світовий економічний та політико-правовий простір:

Матеріали VI Міжнар. наук-практ. конф. Маріуполь: МДУ, 2019.- С. 64-67.

41. Шкляр А.І. Формування системи індикаторів фінансової стабільності на ринках, що розвиваються: актуальні підходи для України. *Економіка і прогнозування*. 2012. №1. 37-54с.

42. Штангрет А. М. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навчальний посібник / А. М. Штангрет, В. В. Шляхтянко, О. Б. Волович, І. В. Зубрей. К. : Знання, 2012. – 374 с.

43. Юдіна Н. В. Атиповість і асинхроність глобальних економічних криз. Сталий розвиток в умовах невизначеності та катастроф: збірник матеріалів Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції, Київ, 11 березня 2020 р. Київ : Юдіна Л. І., 2020. С. 60– 63.

44. Bulkot O. Formation of Ukraine's Smart Economy in the Context of Global Challenges. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1, No. 1. P. 11–23. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.03.25.2>

45. Bushman I. The development of the intellectual economy of the future: trends, challenges of the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1, No. 3. P. 33–42. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.09.25.04>.

46. Lin F. et al. The impact of Russia-Ukraine conflict on global food security. *Global Food Security*. 2023. Vol. 36. P. 100661. URL: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2022.100661>

47. Welfens P.J. Russia's Invasion of Ukraine: Economic Challenges, Embargo Issues and a New Global Economic Order. Cham: Palgrave Macmillan, 2023. 387 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-19138-1>

48. Influence of Russia-Ukraine War on the Global Energy and Food Security / Zhou X. Y. et al. *Resources, Conservation and Recycling*. 2023. Vol. 188. P. 106657. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2022.106657>

49. Deryugina T., Kravchenkob O., Reguante M. Rebuilding Ukraine's energy sector: Challenges and Opportunities. *Rebuilding Ukraine: Principles and policies*. 2022. P. 193- 213. URL: <https://cutt.ly/D4x4bIX>

50. Sydorova E., Sydorov O., Kakovkina O. Anti-crisis strategy of state governance in the wartime: an example of Ukraine. *Sustainability in Debate*. 2022. Vol. 13, No. 2. P. 175- 189. DOI: <https://doi.org/10.18472/SustDeb.v13n2.2022.44169>

51. Savina N., Nikytenko D. Energy and investment security in the context of anti-crisis management. *Theoretical, Methodological and Practical Support for Crisis Management Processes in Borderland Areas*. Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 2021. P. 207. URL: <https://cutt.ly/C4ctPg3>

52. Lyulyov O., Pimonenko T. Energy security of the country: case for Ukraine and EU. In *Conference Proceedings Determinants Of Regional Development*. 2022. No. 3, P. 236-250. DOI: <https://doi.org/10.14595/CP/03/016> .

53. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets>

54. The World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF?locations=HU>

55. Rosenthal, U. and B. (1991) 'Simulation – oriented scenarios', U. Rosenthal and B. Pijnenburg (edc), *Crisis Management and Decision Making: Simulation Oriented Scenarios*. Dordrecht . Kluwer, P. 3.

56. Taylor J. B. Inflation targeting in high inflation emerging economies: lessons about rules and instruments. *Journal of Applied Economics*. 2019. Vol. 22(1). P. 103-116

57. Telnova H. Government debt as a contradictory factor of economic growth. *Journal of life economics*. 2016. № 10. C. 49-58.